

Sociaal en Cultureel Planbureau

De leefwerelden van arm en rijk

De leefwerelden van arm en rijk

Lotte Vermeij en Lex Thijssen

m.m.v.

Daan Beekers en Ralf Maslowski

50 jaar spiegel
van de
samenleving

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, april 2024

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2024
Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag
Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht
Omslagontwerp: Xerox, Den Haag
Foto omslag: ANP | Hollandse Hoogte | Peter Hilz

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting en handelingsperspectieven	6
1 Inleiding: gescheiden werelden	13
1.1 Waarom gescheiden leefwerelden een probleem zijn	13
1.2 De verschillende dimensies van de leefwereld	15
1.3 Toenemende verwijdering?	16
1.4 Deze publicatie	18
2 Veranderende leefwerelden	19
2.1 Gebruikte gegevens	19
2.2 Gescheidenheid in contexten	21
2.3 Eenzijdige leefwerelden	24
2.4 Verschillen en ontwikkeling	26
2.5 Tot slot	28
3 Herkomst en eenzijdige leefwerelden	29
3.1 Diversiteit naar herkomst	29
3.2 Gescheiden leefwerelden naar welvaart	32
3.3 Tot slot	36
4 De ruimtelijke dimensie van eenzijdige leefwerelden	37
4.1 Leefwerelden van de minst welvarende Nederlanders	38
4.2 Leefwerelden van de meest welvarende Nederlanders	42
4.3 Leefwerelden werden eenzijdiger waar zij al eenzijdig waren	44
4.4 Tot slot	45
Literatuur	46

Voorwoord

In Nederland gaat het met veel mensen goed, maar niet met iedereen. Terwijl volgens de laatste cijfers van het CBS ruim 300.000 huishoudens beschikken over een vermogen van een miljoen euro of meer, komen andere mensen vooral tekort. Uit eerder onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) naar eigentijdse ongelijkheid bleek dat 16% van de volwassenen achterblijft in inkomen, opleiding, sociale contacten en gezondheid.

In deze publicatie schetsen we een cijfermatig beeld van de leefwerelden van de rijkste en de armste Nederlanders. In hoeverre komen zij in hun dagelijkse leven in aanraking met mensen met een ander welvaartsniveau dan zichzelf? Dit is namelijk van belang voor onze samenleving. Wanneer degenen met wie het goed gaat en degenen die het moeilijk hebben in gescheiden werelden leven, is dit nadelig voor de samenleving. Kansen zijn dan ongelijk verdeeld en onderling begrip, vertrouwen en solidariteit komen maar moeizaam tot stand.

Gescheiden leefwerelden zijn een uitkomst van hoe de samenleving is georganiseerd. Daarbij speelt overheidsbeleid op verschillende manieren een rol. De manier waarop mensen elkaar tegenkomen verandert ook onder invloed van technologie, globalisering en regionale ontwikkelingen. Ten slotte staat gescheidenheid van leefwereld onder invloed van keuzes van mensen zelf. Het onderwijs dat zij volgen, het werk dat zij doen, de woning die zij huren of kopen en de relatie die zij aangaan of verbreken: het bepaalt allemaal met wie mensen in hun dagelijkse leven in aanraking komen. Uit deze publicatie blijkt dat de leefwerelden van de armste en rijkste Nederlanders de afgelopen jaren langzaam wegbewogen van anderen. Dat geeft op zijn minst stof tot nadenken.

Prof. dr. Karen van Oudenhoven (algemeen directeur)

Samenvatting en handelingsperspectieven

Waarom al te gescheiden leefwerelden een probleem zijn

Nederland ziet zichzelf als een egalitair land. Bij het spreken over sociale klasse bagatelliseren we vaak dat sociaal-economische ongelijkheid bestaat, of zijn we geneigd te benadrukken dat dit niet betekent dat bepaalde mensen meer waard zijn dan anderen (Van Eijk 2013). Toch zijn ook in Nederland hulpbronnen sterk ongelijk verdeeld (Vrooman et al. 2023). Ongelijkheid binnen een samenleving betekent doorgaans dat de leefwerelden van mensen met een hoog inkomen en veel vermogen gescheiden zijn van de leefwerelden van mensen met een laag inkomen en weinig vermogen (Reardon en Bischoff 2011; Tammaru et al. 2020). Mensen met veel hulpbronnen komen dan in hun buurt, op het werk, in hun familie en op de andere plekken waar zij komen, maar weinig in aanraking met mensen met minder hulpbronnen. Mensen met weinig hulpbronnen komen in hun dagelijkse leven dan maar weinig mensen tegen met meer hulpbronnen. En dat heeft verschillende nadelen.

Gescheiden leefwerelden gaan ten koste van kansgelijkheid (Chetty et al. 2022; Galster en Sharkey 2017). Een eerste reden hiervoor is dat de leefwerelden van mensen met veel hulpbronnen, vaak meer kansen bieden dan die van mensen met weinig hulpbronnen. Zo is er in de buurten en regio's waar veel welvarende mensen wonen doorgaans meer werkgelegenheid dan in andere buurten en regio's (Van Ham et al. 2020). Ten tweede dragen gescheiden leefwerelden bij aan het in stand houden van de ongelijke verdeling in hulpbronnen. Degenen die al veel hulpbronnen hebben doen in hun omgeving dan vooral relaties op met andere mensen met veel hulpbronnen, waardoor zij meer sociaal kapitaal opdoen dan mensen met weinig hulpbronnen (Van Tubergen en Volker 2015; Volker et al. 2014). Ook culturele hulpbronnen, zoals kennis, waarden, smaken en humor, worden doorgegeven in de eigen omgeving en blijven bij gescheiden leefwerelden dus kenmerkend voor sociale klassen (Kraus et al. 2017). Zo gaan, ten derde, gescheiden leefwerelden ten koste van de toegankelijkheid van de instituties die kansen bieden. Waar sociale groepen met veel hulpbronnen domineren, gelden dan immers de voor hen typerende culturele codes. Daardoor zijn deze instituties moeilijk toegankelijk voor anderen (Manstead 2018).

Gescheiden leefwerelden gaan ook ten koste van sociale samenhang. Zo bestaat er meer maatschappelijke onrust in meer gescheiden buurten of netwerken (Malmberg et al. 2013). Ook ervaren mensen daar minder binding met de samenleving (Otero et al. 2022), en hebben ze minder vertrouwen in anderen (Uslaner 2012). Maar de gevolgen zijn niet voor iedereen gelijk. In gescheiden leefwerelden hebben mensen met veel hulpbronnen maar weinig zicht op de oorzaken van de lagere positie van anderen (Mijs 2022; Windsteiger 2022). Negatieve vooroordelen kunnen zo makkelijk ontstaan en die worden maar weinig weerlegd in persoonlijk contact (Allport 1954; Pettigrew et al. 2011). Gescheiden leefwerelden lijken er zo aan bij te dragen dat veel Nederlanders met een praktische opleiding ervaren dat er op hen wordt neergekeken (Goedhart et al. 2022; Van Noord et al. 2021; Van der Waal 2022) en dat degenen met macht en invloed op grote afstand van hen staan (Noordzij et al. 2021). Mensen met weinig hulpbronnen ervaren dan ook veel meer dan mensen met veel hulpbronnen een tegenstelling tussen arm en rijk (Vrooman et al. 2023). De gescheiden leefwerelden gaan dus vooral ten koste van de kansen en maatschappelijke binding van mensen met weinig hulpbronnen.

Over deze publicatie

In deze studie verkennen we de leefwerelden van de minst en meest welvarende Nederlanders en de ontwikkelingen die zich hierin voordeden in de jaren 2011-2020. Meer specifiek gaat het ons om hoe eenzijdig hun leefwerelden zijn in sociaal-economisch opzicht. Wanneer de leefwerelden van mensen met veel en mensen met weinig welvaart sterk van elkaar gescheiden zijn – oftewel wanneer sprake is van sociaal-economische segregatie – zijn de leefwerelden van mensen doorgaans eenzijdig. We bedoelen hiermee dat degenen die mensen in hun dagelijks leven tegenkomen een eenzijdige afspiegeling vormen van de algehele bevolking. Voor mensen met erg weinig welvaart betekent een eenzijdige leefwereld dat zij nauwelijks in aanraking komen met mensen met een gemiddelde of hoge welvaart. Voor mensen met veel welvaart betekent een eenzijdige leefwereld dat zij nauwelijks in aanraking komen met mensen met een gemiddelde of lage welvaart.

We richten ons op Nederlanders in de leeftijd van 30 tot en met 59 jaar en de mensen die zij kunnen tegenkomen in de directe omgeving van hun woning, in de familie, op het werk en op het schoolplein van de kinderen. Hierbij maken we gebruik van de zogenoemde registernetwerken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS 2023a; Van der Laan et al. 2022). Als indicator van financiële welvaart gebruiken we een samengestelde score waarin de inkomens- en vermogenspositie van huishoudens zijn gecombineerd. Onder de groep met de laagste welvaart verstaan we de 20% minst welvarende 30-59-jarigen. Onder de groep met de hoogste welvaart verstaan we de 20% meest welvarende 30-59-jarigen. Als we het hebben over welvaart, hebben we het dus over de *relatieve financiële* welvaart.

Belangrijkste bevindingen

Leefwerelden van deel van Nederlanders sociaal-economisch eenzijdig

Deze studie laat zien dat de leefwerelden van Nederlanders met verschillende welvaartsniveaus inderdaad tot op zekere hoogte eenzijdig zijn. Zowel in de buurt, op het werk, in de familie als op het schoolplein van de kinderen komen weinig welvarende Nederlanders vooral in aanraking met mensen die net als zichzelf weinig welvend zijn. Nederlanders met veel welvaart komen op deze plekken vooral in aanraking met mensen die net als zichzelf een hoge welvaart hebben. Dit betekent niet dat verschillende groepen zich in compleet gescheiden werelden begeven. De leefwerelden van mensen die tot de grote middengroep behoren, zijn vaak gemengd en deze groep vormt zo een verbindende schakel tussen arm en rijk. Ook onder degenen die niet tot die middengroep behoren, zijn de leefwerelden lang niet altijd eenzijdig. Maar voor een deel geldt dit wel: naar de in deze studie gekozen criteria verkeren ruim een half miljoen weinig welvarende Nederlanders in een eenzijdige leefwereld met weinig welvaart. Van meer dan 600.000 welvarende Nederlanders is de leefwereld juist eenzijdig welvend.

Het is waarschijnlijk dat leefwerelden in werkelijkheid minstens zo eenzijdig zijn als hier geschetst op basis van cijfers. Deze studie laat zien wie elkaar zou *kunnen* ontmoeten, omdat zij bijvoorbeeld voor hetzelfde bedrijf werken of in dezelfde straat wonen, maar binnen deze contexten hebben mensen om tal van redenen meer contact met degenen die op hen lijken dan met anderen. Binnen een bedrijf zijn er bijvoorbeeld afdelingen en teams, en op een schoolplein gaan ouders vooral om met ouders met eenzelfde sociaal-economische positie (Zwier en Geven 2023). Gescheidenheid speelt daarbij ook een grote rol in de plekken die in deze studie buiten beeld bleven, zoals verenigingen, sportscholen, feestjes en uitgaansgelegenheden. Mensen met een verschillende welvaart bezoeken vaak andere plekken, omdat zij bijvoorbeeld verschillen in financiële mogelijkheden, voorkeuren, vaardigheden of wat vrienden en bekenden doen. Ook in de online wereld nemen sociaal-economische groepen vaak heel verschillende posities in (Van Dijk 2020; Helsper 2021; Hofstra et al. 2017).

Leefwerelden van armste en rijkste Nederlanders bewogen weg uit het midden

Tussen 2011 en 2020 werden de leefwerelden van de minst en die van de meest welvarende Nederlanders iets eenzijdiger, waarmee zij zich dus wegbewogen van het midden. Anders gezegd werden de leefwerelden van de armste Nederlanders iets armer, terwijl de leefwerelden van de rijkste Nederlanders juist iets rijker werden. Het deel van de armste Nederlanders van wie de leefwereld eenzijdig is nam toe van 43 naar 46%, en het deel van de rijkste Nederlanders van 46 naar 50%.

Hoewel deze ontwikkelingen bescheiden lijken, is de toename wel degelijk betekenisvol, als we bedenken dat deze een uitkomst is van trage veranderingen in de ordenende mechanismen in de samenleving. Wanneer brede maatschappelijke ontwikkelingen als schaalvergroting, globalisering en technologisering verantwoordelijk zijn voor de veranderende werking van de woningmarkt, de arbeidsmarkt en de relatiemarkt, is niet te verwachten dat gescheidenheid uit zichzelf minder wordt. Kleine veranderingen kunnen daarbij onderdeel uitmaken van een zelfversterkend proces. Wanneer de samenstelling van een buurt verandert, kan dit bijvoorbeeld doorwerken in het voorzieningenaanbod, de sfeer, de leefbaarheid en de reputatie van een buurt. Dat werkt vervolgens door in de keuzes die mensen maken om de buurt wel of niet te verlaten, of hier wel of niet naartoe te verhuizen (zie bv. Permentier et al. 2009). Ook in de verschillen tussen regio's en gemeenten spelen zelfversterkende processen een rol. Boterman en Van Gent (2023) beschrijven hoe de opkomst van de welvarende middenklasse doorwerkte in het Amsterdamse stadsbestuur, dat zich steeds meer ging richten op mensen met een hbo-/wo-opleiding. Voor Amsterdammers met lage inkomens werd de stad hierdoor minder herkenbaar en prettig om in te wonen.

Leefwerelden van de armste Nederlanders werden vooral eenzijdiger in de woonomgeving

In de leefwerelden van de armste Nederlanders valt op dat de algemene beweging naar meer eenzijdige leefwerelden zich vrijwel alleen in de woonomgeving afspeelt. In hun directe woonomgeving nam de financiële welvaart verder af, maar voor zover zij familie hebben, betaald werk en/of kinderen op de basisschool, bleef de welvaart van degenen met wie zij daar te maken krijgen ongeveer gelijk.

Het eenzijdiger worden van de leefwereld in de woonomgeving past in het beeld van een liberaliserende woningmarkt. Het rijksbeleid, dat was gericht op het verbeteren van kwetsbare wijken, kwam tot een einde en de bewegingsruimte van woningcorporaties werd ingeperkt (Kullberg et al. 2021; Van der Velden et al. 2018). Als gevolg hiervan kwam in een afnemend aantal sociale huurwoningen een groter aandeel bewoners met een laag inkomen te wonen. Ook nam de concentratie van kwetsbare bewonersgroepen in de wijken met veel sociale huurwoningen toe (Leidemeijer en Frissen 2023). Ondertussen verhuisden veel stedelingen met lage inkomens naar de randen van de stad en omliggende gemeenten (Hochstenbach en Musterd 2018).

Leefwerelden van de armste Nederlanders werden vooral eenzijdiger buiten de grote steden

In de leefwerelden van weinig welvarende inwoners zijn de verschillen tussen gemeenten opvallend. In de zogenoemde 'kleinschalige gemeenten', die zich veelal op het platteland bevinden, zijn deze leefwerelden relatief weinig eenzijdig, maar werden deze leefwerelden de afgelopen jaren wel eenzijdiger. Hetzelfde geldt voor de 'welvarende woongemeenten', die zich bijvoorbeeld in 't Gooi bevinden en aan de kust. In beide typen gemeenten nam de welvaart niet alleen af in de woonomgeving, maar ook in de werkomgeving en op het schoolplein van de kinderen van weinig welvarende inwoners.

In 'universiteitssteden' is het beeld omgekeerd. De leefwerelden van weinig welvarende stedelingen zijn in het algemeen relatief eenzijdig, maar zij werden niet eenzijdiger. Voor de minst welvarende inwoners van universiteitssteden bleef de welvaart in de woonomgeving ongeveer gelijk en nam deze zelfs iets toe op het werk, op het schoolplein van de kinderen en in de familie. Het verschil met andere gemeenten werd al met al dus kleiner. Dat de leefwerelden van weinig welvarende stedelingen niet eenzijdiger werden, is opmerkelijk omdat de ontwikkelingen op de woningmarkt zeker ook in steden grote gevolgen hadden. Een verklaring voor het feit dat dit toch gebeurde, is de toegenomen aantrekkingskracht van steden, waarbij meer welvarende bewoners in voorheen arme buurten kwamen te wonen en de woningprijzen stegen. Zowel de instroom van welvarende bewoners als de relatieve stijging van de woningprijzen hebben als effect dat de leefomgeving van buurtbewoners met weinig welvaart minder eenzijdig wordt.

Een schaduwzijde van deze gentrificatie is dat steden voor veel mensen te duur worden en deze buurten daardoor uiteindelijk wellicht toch weer eenzijdig worden (Hochstenbach en Musterd 2018, 2021; Musterd en Van Gent 2016).

Een tweede verklaring waarom de leefwerelden in universiteitssteden minder eenzijdig werden, is dat vooral de leefwerelden van Nederlanders met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië aanmerkelijk minder eenzijdig werden, als gevolg van maatschappelijke stijging onder deze groepen (zie Dagevos et al. 2022; Huijnk 2020). Dit heeft niet alleen gevolgen voor de maatschappelijke stijgers zelf, maar ook voor degenen in hun doorgaans stedelijke omgeving. Weinig welvarende Nederlanders met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië troffen vooral in de familiekring duidelijk meer welvaart aan, en ook op het werk en op het schoolplein van de kinderen werden hun leefwerelden welvarender. In mindere mate geldt hetzelfde patroon voor mensen met een Caribische herkomst.

Leefwerelden van rijkste Nederlanders vooral eenzijdiger in en om noordelijke Randstad

De leefwerelden van de rijkste Nederlanders werden in meerdere domeinen eenzijdiger. Mensen met een hoge welvaart kwamen dus zowel in de directe woonomgeving, als op het werk, op het schoolplein en in de familie in aanraking met nog meer welvarende mensen dan zij al deden. Daarnaast is sprake van scherpe regionale patronen, zowel in de eenzijdigheid van de leefwerelden van rijke Nederlanders als in de toename in deze eenzijdigheid. Deze leefwerelden waren al relatief erg eenzijdig in en rond de Randstad en Eindhoven, en ze werden vooral in de noordelijke Randstad rond Amsterdam nog eenzijdiger.

Dat de ontwikkeling naar meer eenzijdige leefwerelden zich voltrekt over verschillende domeinen, betekent dat verschillende oorzaken mogelijk een rol kunnen spelen. Het eenzijdiger worden van de familiecontext kan wijzen op een toegenomen belang van intergenerationele overdracht bij het verwerven van een maatschappelijke positie. Een toegenomen eenzijdigheid in de werkomgeving kan te maken hebben met de manier waarop arbeid georganiseerd is. Daarbij kan gedacht worden aan het uitbesteden van laagbetaald werk aan uitzendbureaus of zzp'ers (Tomaskovic-Devey et al. 2020). Ook kan het te maken hebben met specialisatie, waarbij prestigieuze en kennisintensieve werkzaamheden zich veelal op plekken bevinden waar meer welvarende mensen wonen (Buitelaar et al. 2016; Godechot et al. 2020).

De regionale patronen zijn historisch gegroeid. De hoge welvaart in en om de Randstad en Eindhoven houdt ook verband met de gunstige ligging ten opzichte van hoogbetaald werk en voorzieningen (zie bv. Bastiaanssen en Breedijk 2022). De ontwikkeling sluit aan bij de toegenomen aantrekkingskracht van deze regio's, zoals blijkt uit de relatieve stijging van de waarde van woningen (CBS 2023b). Deze relatief sterke stijging van de woningprijzen speelt op verschillende manieren een rol. Ten eerste betekent de regionale prijsstijging dat huizenbezitters in deze regio's rijker worden, en daarmee ook veel burens, collega's en familieleden van welvarende inwoners van deze regio's. Zelfs wanneer niemand zou verhuizen, zou de leefwereld van welvarende inwoners van deze regio's dus eenzijdiger worden. Ten tweede brengen de toegenomen verschillen in woningprijzen met zich mee dat de duurder woongebieden voor steeds minder mensen toegankelijk worden. Nieuwe bewoners zijn dan relatief welvarender. Vervolgens zal de sociale infrastructuur zich aanpassen aan de veranderende bevolkings-samenstelling. Als meer mensen met een hoge welvaart in deze regio's komen te leven, ontstaat immers ook meer draagvlak voor exclusieve woonprojecten, uitgaansgelegenheden en clubs, terwijl meer betaalbare ontmoetingsgelegenheden draagvlak verliezen.

Handelingsperspectieven voor beleid

Samenleven en de vrijheid je af te zonderen

Het wegbewegen van de leefwerelden van arm en rijk van het midden, roept de vraag op: 'Wat voor een samenleving willen we zijn?' Aan de ene kant klinkt de roep om meer samenhang en verbinding door in rapporten, beleidsvisies en verkiezingsprogramma's, waarin gepleit wordt voor het dichten van de kloof tussen arm en rijk, en tussen de groepen die afgehaakt dan wel aangehaakt zijn. Dat is moeilijk voorstelbaar zonder het tegengaan van gescheidenheid. In de woorden van socioloog Marguerite van den Berg (2023) gaat solidariteit 'over begrijpen dat er een relatie is tussen de eigen positie en die van de ander, over begrijpen hoe onze levens verschillen en we toch veel met elkaar gemeen hebben'. Solidariteit gaat volgens haar dus verder dan je vanuit de 'veilige kant van de kloof' zorgen maken 'over de ander: mensen in de arme stadswijken, migranten en 'het precariaat'.

Aan de andere kant staan de oorzaken die ten grondslag liggen aan hoe de samenleving werd wat die is, en dus ook aan de gescheiden leefwerelden daarbinnen. Een waarde die gescheiden werelden in de hand werkt, is die van efficiëntie of doelmatigheid. Het uitsorteren van mensen in soorten en niveaus vormt een bijna vanzelfsprekend onderdeel van stedenbouw, cultuurbeleid en de organisatie van werk en onderwijs. Ook de waarde van vrijheid draagt bij aan gescheidenheid. Voor veel Nederlanders speelt vrijheid een belangrijke rol in de verbondenheid die zij ervaren met Nederland (Beugelsdijk et al. 2019), maar vrijheid drijft mensen ook uit elkaar. Vrijheid is immers ook het volgen van eigen voorkeuren, het zelf kiezen van gezelschap, het nastreven van eigen succes en van kansen voor de eigen kinderen. Een burgerrecht als de vrijheid van onderwijs geeft een stevige institutionele basis aan de uitsortering die tot gescheiden leefwerelden leidt (Boterman et al. 2019).

De vraag wat voor een samenleving we willen zijn, is dus geen eenvoudige vraag. Daarbij is het ook de vraag wat we overhebben voor een samenleving met meer gedeelde leefwerelden. Het kan hierbij niet ontkend worden dat vooral de vrijheden van de meest welvarende bijdragen aan de gescheidenheid. Bij degenen met weinig welvaart komt een eenzijdige leefwereld vaak voort uit beperkende omstandigheden en een gemis aan hulpbronnen. Een minder eenzijdige leefwereld betekent voor hen vaak een verbetering van de eigen positie. Voor mensen met veel welvaart is de eenzijdige leefwereld vaker de – al dan niet opzettelijke – uitkomst van eigen keuzes binnen de ruime mogelijkheden. De vraag wat voor een samenleving we willen zijn, omvat dus ook de vraag in hoeverre bepaalde vrijheden beperkt kunnen worden.

Het bevorderen van minder eenzijdige leefwerelden kan alleen slagen als dit onderdeel vormt van een gedeelde visie op de samenleving, waarin het belang van gedeelde leefwerelden zwaarder wordt meegewogen in beleidsafwegingen dan nu het geval is. Ook moet dit belang vorm krijgen in beleid gericht op een lange termijn. Hoe groepen zich in een samenleving uitsorteren, is een uitkomst van veel op elkaar inhakende mechanismen. De basis wordt daarbij gevormd door historisch gegroeide institutionele structuren waarop maatschappelijke ontwikkelingen van invloed zijn. Ook de keuzes van mensen werken gescheiden leefwerelden vaak in de hand. Er zijn, met andere woorden, geen makkelijke manieren om de beweging naar meer eenzijdige leefwerelden om te buigen naar meer gedeelde leefwerelden. Er zijn wel aangrijpingspunten. We lichten er hier vijf uit.

1 Persoonlijke hulpbronnen

Een belangrijke oorzaak van gescheidenheid is ongelijkheid, zo blijkt uit onderzoek naar ruimtelijke segregatie (Reardon en Bischoff 2011; Tammaru et al. 2020). Het kan daarom aangenomen worden dat nivellerende financiële maatregelen, zoals vermogensbelasting of een verhoging van het minimumloon, een bijdrage kunnen leveren aan meer gedeelde leefwerelden. Heel concreet is voor veel mensen met een laag inkomen een eigen auto niet betaalbaar, terwijl deze in bepaalde gevallen wel een voorwaarde is voor deelname aan de samenleving, zeker buiten de stedelijke gebieden (Bastiaanssen et al. 2013; Bastiaanssen en Breedijk 2022; Delmelle et al. 2021).

Naast financiële hulpbronnen spelen ook andere hulpbronnen een belangrijke rol bij deelname aan de samenleving, zoals vaardigheden en sociale hulpbronnen (Vrooman et al. 2023). Zo kunnen maatjesprojecten, lotgenotencontacten en andere sociale gelegenheden mensen helpen uit een isolement te komen. Mensen met een beperking wijzen op de sociale barrières waar zij mee te maken krijgen bij het deelnemen aan de samenleving. Meer bewustzijn en begrip, ook onder bekenden, zou het voor hen beter mogelijk maken hun leefwereld uit te breiden (Vermeij en Hamelink 2021).

2 Onderwijs

Het onderwijs vormt eveneens een centraal aangrijpingspunt in het tegengaan van gescheiden leefwerelden, om te beginnen wegens de socialiserende functie. Zo hebben scholen de verplichting tot 'het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen deel uit te maken van, en bij te dragen aan de democratische Nederlandse samenleving' (TK 2019/2020: 14). Terwijl deze burgerschapsvaardigheden het leerlingen makkelijker moeten maken om sociale scheidslijnen te overbruggen, vormt bestaande gescheidenheid in het onderwijs een obstakel. Veel leerlingen krijgen onderwijs in scholen met een relatief homogene sociale samenstelling. Dit betekent dat zij maar weinig van elkaar kunnen leren en weinig oefening hebben in het omgaan met verschillen (Onderwijsraad 2019; Vogels et al. 2021).

Daarnaast speelt het onderwijs een belangrijke rol als 'sorteermachine' (Elffers 2022). De ontwikkeling die jonge mensen in het onderwijs doormaken, bepaalt mede hun vervolgopleiding en de maatschappelijke positie die zij gaan innemen als volwassene. Ondanks het streven naar kansengelijkheid, doorlopen leerlingen uit meer en minder kansrijke milieus vaak verschillende paden door het onderwijsstelsel (Herweijer et al. 2021). Dit vergroot de kans dat zij zich in verschillende leefwerelden gaan begeven. Het minder vroeg selecteren van leerlingen en het minder gescheiden organiseren van opleidingen kan het onderwijs meer verbindend maken (Onderwijsraad 2019). Ook de mogelijkheden van volwassenen tot het volgen van onderwijs, kunnen hun kansen op de arbeidsmarkt vergroten (Maslowski 2019). Dat kan hen helpen buiten hun eenzijdige leefwereld te treden.

3 Woonomgeving

Hoewel uit deze studie blijkt dat de woonomgeving van weinig welvarende Nederlanders tussen 2011 en 2020 eenzijdiger werd, lijkt het tij zich te keren. Bij de landelijke overheid kwam er hernieuwde aandacht voor huisvesting, en ook voor het belang van gemengde buurten en spreiding van sociale huurwoningen over gemeenten (BZK 2022a, 2022b). Of deze veranderingen daadwerkelijk doorgang vinden en tot minder gescheiden leefwerelden leiden, zal nog moeten blijken. De woningmarkt werd ook om andere redenen veel minder toegankelijk en vormt zo een belangrijk aangrijpingspunt voor het afremmen van ongelijkheid en eenzijdige leefwerelden (Arundel en Hochstenbach 2020; Boelhouwer 2020).

Een nieuw risico bevindt zich in de woningverduurzaming, die de komende jaren de verschillen tussen buurten zou kunnen vergroten. Welvarende woningeigenaren zijn meer bereid en in staat hun woning te verduurzamen en de gebiedsgerichte aanpak verloopt mogelijk soepeler in wijken met veel sociale cohesie dan in wijken waar bewoners moeilijk tot collectieve actie komen (Steenbekkers et al. 2021). Terwijl wijken waar verduurzaming maar moeizaam op gang komt minder aantrekkelijk worden, kunnen de verduurzaamde wijken aantrekkelijk blijven voor welvarende bewoners. Dit geldt nog sterker voor nieuw te bouwen woongebieden. Als nieuwe wijken middengroepen onttrekken aan gemengde wijken, zonder weinig welvarende bewoners op te nemen, kunnen deze oudere en vaak minder duurzame wijken nog eenzijdiger worden dan ze al zijn (Hendrich et al. 2023). Bij de invulling van de bouwopgave is het dus zaak dit risico te onderkennen en te voorkomen dat ingrepen onbedoeld segregatie in de hand werken.

4 Lokale sociale infrastructuur

Voorals men met weinig welvaart zijn in hun dagelijkse leven gebonden aan de buurt. Sociale netwerken zijn in deze groep dan ook relatief klein en lokaal gericht (Volker et al. 2014). Voor het tegengaan van eenzijdige leefwerelden vormt de buurt daarom een kansrijke context. Dit vergt echter wel een sociale infrastructuur waarbinnen de inwoners van een buurt of gemeente anderen kunnen ontmoeten (RVS 2021; Uytterlinde et al. 2023). De minst welvarende buurten zijn vaak buurten met een grote diversiteit aan bewoners in termen van herkomst, leefstijl en leefsituatie. Dit kan het samenleven ingewikkelder maken.

Mensen met weinig welvaart ervaren het samenleven in hun buurt dan ook minder positief dan mensen met veel welvaart (Den Ridder et al. 2021). In de buurten waar de leefbaarheid al minder was, bleef de afgelopen jaren ook de ontwikkeling achter bij andere buurten in Nederland (Leidelmeijer en Frissen 2023).

Een bijkomende zorg is dat de afgelopen jaren minder mensen vrijwilligerswerk zijn gaan doen en verenigingen leden verloren (CBS 2023c). Ook deze ontwikkeling gaat ten koste van het buurtleven. Een stap in de goede richting is de genoemde hernieuwde aandacht van de overheid voor een aantal kwetsbare stedelijke gebieden (BZK 2022a) en de weer grotere rol van de woningcorporaties (Aedes 2023; BZK 2022b). Positief zijn ook de inspanningen van gemeenten om te werken aan de zogenoemde sociale basis, waarin informele netwerken, burgerinitiatieven, vrijwilligersorganisaties, en professionele organisaties ondersteuning moeten bieden aan kwetsbare groepen (Britt et al. 2022), en de opkomst van het opbouwwerk (Jansen en Engbersen 2022). Ook de aandacht voor het verbeteren van leefbaarheid in de landelijke regio's (TK 2022/2023) kan een bijdrage kan leveren aan het tegengaan van de toenemend eenzijdige leefwerelden van de minst welvarende Nederlanders.

De leefwerelden van rijke Nederlanders bestaan uit grotere en ruimtelijk meer uitgestrekte netwerken (Urry 2012; Vrooman et al. 2014). Toch hebben de eenzijdige leefwerelden van rijke Nederlanders ook een lokale component. Zo zien we vooral aan de randen van de Randstad welvarende woongemeenten waar het aandeel rijke inwoners met een eenzijdige leefwerelden erg hoog is. Ondanks de regionale leefpatronen van veel welvarenden, draagt deze gemeentelijke concentratie bij aan hun eenzijdige leefwerelden. Waar veel rijke inwoners wonen is er immers ook veel draagvlak voor exclusieve ontmoetingsplekken, die voor minder welvarende bewoners niet betaalbaar of anderszins toegankelijk zijn.

5 Werkplekken

Tot slot vormt werk een belangrijk aangrijpingspunt voor meer gedeelde leefwerelden. Werk speelt een centrale rol in de maatschappelijke kansen die mensen krijgen en heeft een grote persoonlijke en sociale betekenis in de levens van veel mensen (Roeters et al. 2021). De impact van gescheidenheid op het werk is daarom groot. Veel werkgevers staan positief ten opzichte van diversiteit binnen hun organisatie (Thijssen 2023) en het in dienst nemen van mensen met een arbeidsbeperking (Van Echtelt et al. 2019). Toch is de arbeidsmarkt niet inclusief. Ondanks de huidige krappe arbeidsmarkt, komen mensen met een arbeidsbeperking nog erg moeilijk aan het werk (Faber et al. 2023). Discriminatie op de arbeidsmarkt nam de afgelopen jaren ook niet af in Nederland (Quillian en Lee 2023). Een op de tien werknemers voelde zich in 2022 op het werk gediscrimineerd, met afkomst of huidskleur als de belangrijkste reden (CBS 2023d).

Maar zelfs wanneer discriminatie niet zou bestaan en de werkvloer inclusief zou zijn voor iedereen, zouden meer en minder welvarende groepen werknemers elkaar op het werk slechts weinig treffen. Van de minst welvarende Nederlanders heeft een groot deel geen betaald werk en daarmee ook geen arbeidsgerelateerde contacten. Bovendien werken verschillende beroepsgroepen en dus ook mensen met verschillende inkomens vaak bij verschillende organisaties, op verschillende locaties, op andere tijdstippen of onder andere voorwaarden. Wanneer ondersteunende diensten, zoals schoonmaak of catering, worden uitbesteed, hebben mensen op kantoor weliswaar met elkaar te maken, maar zijn zij geen collega's. De hiërarchische en functionele manier waarop arbeid georganiseerd is, brengt dus met zich mee dat de werelden van verschillende groepen werknemers elkaar maar zelden raken (zie bv. Godechot et al. 2020). Als we de beweging naar meer gescheiden leefwerelden willen keren, moeten we het daarom ook hebben over meer gemengde werkomgevingen. Daarbij gaat het dus niet alleen om inclusieve werkplekken, maar ook om werkplekken waar collega's in verschillende functieniveaus met elkaar te maken krijgen.

1 Inleiding: gescheiden werelden

Binnen de Nederlandse samenleving bestaan hardnekkige ongelijkheden in de verdeling van hulpbronnen (Hoff et al. 2021; Vrooman et al. 2023). De ene persoon heeft bijvoorbeeld een hoger inkomen, meer sociale contacten en een betere gezondheid dan de ander. Een belangrijke dimensie van ongelijkheid is gescheidenheid (Bovens 2012; Elchardus 2012). Als de leefwerelden sterk gescheiden zijn langs sociaal-economische lijnen, hebben mensen in hun dagelijkse leven vooral te maken met mensen met eenzelfde maatschappelijke positie als zijzelf. Mensen die aan het andere einde van de maatschappelijke ladder staan, of zelfs maar in het midden, komen zij dan maar weinig tegen.

Of dit in Nederland sterk het geval is, valt niet eenduidig te zeggen. Dat komt doordat patronen van gescheidenheid nogal kunnen verschillen al naar gelang het domein of het schaalniveau waarop gekeken wordt. Landen laten zich dus niet eenvoudig vergelijken. In het algemene patroon, dat naar voren komt in verschillende studies waar landen voor een onderdeel van de leefwereld vergeleken werden, behoren Scandinavische landen tot de minst, en de Verenigde Staten tot de meest gesegregeerde landen. Nederland komt naar voren als een land waar sociaal-economische groepen wat minder dan gemiddeld van elkaar gescheiden zijn in de woonomgeving (Comandon en Veneri 2021; Haandrikman et al. 2021) en op het werk (Tomaskovic-Devey et al. 2020). Ook in het onderwijs zijn leerlingen met meer en minder welvarende ouders niet bijzonder sterk van elkaar gescheiden, maar de scheiding tussen leerlingen naar schoolprestaties is dat wel (Gutiérrez et al. 2020; OESO 2019).

Ondertussen maken veel Nederlanders zich zorgen over gescheiden leefwerelden. Zij hebben de indruk dat mensen steeds meer in ‘bubbels’ leven en elkaar daardoor minder gaan begrijpen. Ongemak met gescheidenheid komt ook naar voren in het gegeven dat veel mensen tevredenheid ervaren over het samenleven in de eigen kring, maar zorgen en ergernis hebben over polarisatie en tegenstellingen die zij daarbuiten zien. De groepen waartussen Nederlanders het vaakst conflict ervaren zijn ‘mensen met verschillende opvattingen’, ‘mensen met en zonder migratieachtergrond’ en ‘arme en rijke mensen’ (Miltenburg et al. 2022).

1.1 Waarom gescheiden leefwerelden een probleem zijn

Iemands leefwereld speelt zich bijvoorbeeld af in de buurt, op school, op het werk, bij een vereniging, in het uitgaansleven en op online platforms. Door tal van oorzaken lijken degenen die we op deze plekken tegenkomen doorgaans veel meer op ons dan de gemiddelde Nederlander (McPherson et al. 2001). Tegelijkertijd komen we in onze leefwereld met meer diversiteit in aanraking dan bijvoorbeeld in de kleinere kring van het gezin en goede vrienden. Het is dan ook in de leefwereld dat samenleven vorm krijgt, dat mensen zich verenigen om gedeelde doelen te bereiken en dat zowel verschillen als overeenkomsten tussen mensen tot uitdrukking komen (zie bv. Van der Zee en van Oudenhoven 2022). De leefwereld vormt ook de schakel tussen ‘de wereld’ en de ervaringen die mensen hierin hebben. Doordat mensen verschillende posities innemen in de samenleving, verschillen hun leefwerelden en daarmee ook hun ervaringen met de samenleving en hun perceptie van de samenleving. Wanneer verschillende groepen in gescheiden werelden leven, vormen de leefwerelden van mensen een eenzijdige afspiegeling van de samenleving. Deze publicatie gaat over gescheidenheid tussen arm en rijk, oftewel sociaal-economische segregatie.

Gescheiden leefwerelden dragen op verschillende manieren bij aan ongelijkheid. Waar leefwerelden sterk gescheiden zijn, betekent dit niet alleen dat er grote verschillen zijn in hoe mooi, veilig of aangenaam ze zijn. Er zijn ook grote verschillen in de kansen die de leefwerelden bieden (Galster en Sharkey 2017). Waar veel mensen wonen met een hbo- of wo-opleiding, zijn ook veel goed betaalde banen. De inwoners van regio's waar weinig mensen wonen met een dergelijke opleiding hebben minder maatschappelijke kansen (Van Ham et al. 2020).

Gescheiden werelden op het werk kunnen bijdragen aan het toegenomen verschil in de kwaliteit van arbeid: terwijl ‘goede’ banen zekerheid en perspectief bieden, werken aan de onderkant van de arbeidsmarkt mensen in callcenters, distributiecentra en bij bezorgdiensten onder veel minder gunstigere voorwaarden (Commissie-Regulering van Werk 2020; Roeters et al. 2021). In het voortgezet onderwijs gaat de vroege selectie van leerlingen ten koste van de kansen van kinderen van wie de ouders geen vervolgopleiding of een middelbare beroepsopleiding afrondden (Elffers 2022).

Gescheiden leefwerelden dragen ook bij aan de ongelijke verdeling van sociale en culturele hulpbronnen. Als leefwerelden gescheiden zijn, doen mensen vooral nieuwe relaties op met anderen die net als zij veel of juist weinig hulpbronnen hebben (Van Tubergen en Volker 2015; Volker et al. 2014). Waar leefwerelden gescheiden zijn, doen mensen ook de kennis, waarden, smaken, humor en gewoonten op die typerend zijn voor hun sociale klasse en waaraan anderen hun maatschappelijke positie weer aflezen (Kraus et al. 2017). Naarmate sociale netwerken meer gescheiden zijn, zal het minder vaak voorkomen dat mensen nieuwe werelden betreden. Sociale en culturele verschillen dragen eraan bij dat waar de hogere klasse domineert anderen minder snel toegelaten worden, of zich minder op hun plek voelen (Manstead 2018). Om een voorbeeld te geven: als Rotterdamse buurtbewoners uitleggen waarom zij zich afzijdig houden van bewonersinitiatieven, geven zij aan deze te beschouwen als het terrein van theoretisch opgeleiden. Zij vrezen voor stigmatisering, menen de benodigde kennis en het benodigde taalgebruik te missen of denken erg kritisch over politiek en politici (Visser et al. 2021). In een heel andere context, bij de doorstroming binnen prestigieuze organisaties in het Verenigd Koninkrijk, maakt cultureel en sociaal kapitaal veel uit voor het carrièreverloop van jonge medewerkers. Degenen met een achtergrond in een lagere klasse worden als minder geschikt gezien of moeten kansrijke stages aan zich voorbij laten gaan omdat zij niet (langer) kunnen rekenen op de hulp van ouders (Friedman en Laurison 2019). Ervaringen van mensen die een sociale stijging doormaakten ten opzichte van hun ouders, laten zien dat vergelijkbare barrières ook in Nederland bestaan (Çankaya 2020; Cengiz 2022; Meyer 2021).

Gescheidenheid speelt eveneens een rol in hoe we aankijken tegen de samenleving en hoe we ongelijkheid rechtvaardigen. Wanneer leefwerelden gescheiden zijn, vormen de leefwerelden van personen een eenzijdige afspiegeling van de samenleving. Mensen hebben dan maar beperkt zicht op de bestaande ongelijkheid en de factoren die eraan bijdragen (Mijs 2022; Windsteiger 2022). Zo vormen gescheiden werelden een vruchtbare voedingsbodem voor negatieve vooroordelen (Allport 1954; Pettigrew et al. 2011). Vooral mensen met een theoretische opleiding legitimeren ongelijkheid in het licht van opleidingsverschillen (Van Eijk 2013). Negatieve vooroordelen over mensen met een praktische opleiding dragen eraan bij dat hun lage maatschappelijke positie vaak gezien wordt als eigen verantwoordelijkheid (Kuppens et al. 2018).

Door gescheidenheid kan ook het samenleven bemoeilijkt worden. Al decennialang ervaart driekwart van de Nederlanders een (erg) grote tegenstelling tussen arm en rijk, meer dan tussen mensen met verschillende politieke opvattingen (in 2020 40%), jongeren en ouderen (48%) of tussen mensen met en zonder migratieachtergrond (68%) (Den Ridder et al. 2020). Mensen met weinig hulpbronnen ervaren deze tegenstelling als veel groter dan mensen met veel hulpbronnen. Ook hebben ze veel minder vertrouwen in andere mensen en in de overheid (Vrooman et al. 2023). Veel Nederlanders die geen theoretische opleiding afrondden ervaren dat er op hen wordt neergekeken, net als in andere landen waar veel mensen een theoretische opleiding hebben gedaan (Goedhart et al. 2022; Van Noord et al. 2021; Van der Waal 2022). Ook ervaren zij een grote afstand ten opzichte van degenen met macht en invloed (Noordzij et al. 2021). Verschillende studies laten daarbij zien dat waar buurten of netwerken meer gescheiden zijn, ook meer maatschappelijke onrust bestaat (Malmberg et al. 2013), mensen minder binding met de samenleving ervaren (Otero et al. 2022) en minder sociaal vertrouwen (Uslaner 2012).

Gescheiden werelden hebben zo voor verschillende groepen heel verschillende gevolgen. Voor degenen met veel welvaart hoeft een eenzijdige leefwereld geen probleem te zijn. Hun sociale netwerken zijn doorgaans groot en rijk aan sociaal kapitaal (Volker et al. 2014). Voor rijke mensen biedt een (gedeeltelijk) afgeschermd leefwereld dan ook vooral veel voordelen, zoals de beschutting tegen criminaliteit, goede connecties, goede voorzieningen en prestige (Atkinson en Ho 2020). Voor weinig welvarende mensen, ligt dit anders.

Weinig gemêleerde buurten betekenen voor hen dat zij veel buurtgenoten hebben in moeilijke situaties en dat er bijvoorbeeld weinig sociale controle op straat is, die nodig is om de buurt schoon te houden en helpt kinderen op het rechte pad te houden (Kullberg et al. 2021). Zij hebben vaak relatief kleine netwerken en lang niet toegang tot de hulp die hun situatie zou kunnen verbeteren (Van Eijk 2010; Lubbers et al. 2020a, 2020b; Visser et al. 2022; Volker et al. 2014). Hoewel relaties met meer welvarende anderen ook niet altijd makkelijk verlopen (Blokland en Noordhoff 2016), kan aangenomen worden dat een al te eenzijdige leefwereld negatief uitwerkt voor weinig welvarende mensen.

Al te gescheiden leefwerelden baren dan ook niet alleen burgers zorgen, maar vormen ook ‘onderdeel van het probleem’ in verschillende beleidsdossiers. Zo wees de Staatscommissie parlementair stelsel enkele jaren terug op ‘maatschappelijke segregatie en polarisatie’ als factoren die verbindende waarden als inclusie en solidariteit onder druk zetten en ‘het besef dat, hoe pluriform de samenleving ook is, iedereen aanspraak kan maken op dezelfde rechten’ (Remkes et al. 2018: 98). De Onderwijsraad signaleerde dat de groeiende gescheidenheid op scholen tussen kinderen met verschillende sociaal-economische achtergronden, de burgerschapsopdracht van het onderwijs in de weg staat (Inspectie van het Onderwijs 2018; Onderwijsraad 2019; Vogels et al. 2021). Toen vijftien burgemeesters aandacht vroegen voor de hardnekkige problematiek in een aantal wijken, gaven zij aan te vrezen voor ‘parallele samenlevingen’ en ‘wederzijds wantrouwen tussen overheid en burgers’ (Burgemeesters en maatschappelijke partners 2021). Meer in het algemeen wordt gezien dat bestuurders en professionals ver afstaan van de alledaagse leefwereld van mensen met weinig inkomen of een praktische opleiding, en dat dit ten koste gaat van de effectiviteit van beleid (Engbersen 2021; Van Meurs et al. 2022).

1.2 De verschillende dimensies van de leefwereld

De leefwerelden van mensen bestaan uit de combinatie van sociale contexten waarin zij zich in hun dagelijks leven begeven (Vermeij en Vonk 2023). In deze publicatie bekijken we leefwerelden aan de hand van vijf contexten die onderdeel uitmaken van de leefwereld van veel mensen: de buurt, het schoolplein van de kinderen, het werk, de eigen familie en de schoonfamilie. Wetenschappelijke studies naar gescheidenheid hebben zich vaak gericht op de woonomgeving. De buurt is echter maar een deel van iemands leefwereld en lang niet voor iedereen van grote betekenis. Als we het belang van de buurt aflezen aan hoe sociale netwerken tot stand komen, blijkt dat vooral voor jonge mensen, mensen zonder kinderen en mensen met een theoretische opleiding contacten in de buurt betrekkelijk onbelangrijk zijn (CBS 2020; Volker et al. 2014). Wanneer buurtgenoten elkaar ontmoeten is dit vaak met directe buren of op zelfgekozen plekken, zoals de voetbalvereniging, het buurtcafé of het schoolplein van de kinderen (Van Eijk 2010).

Mede geïnspireerd door nieuwe analysemethoden, is de afgelopen jaren meer aandacht gekomen voor het feit dat de leefwerelden van mensen zich over meerdere domeinen afspelen en dat gescheidenheid dus ook over verschillende domeinen bekeken moet worden (Boterman en Musterd 2016; Van Ham en Tammaru 2016). Zo is werken belangrijk in de levens van veel mensen. In de afgelopen decennia is betaald werk meer centraal komen te staan in de samenleving en zijn we er met zijn allen meer tijd aan gaan besteden (Roeters et al. 2021). Nederlanders relativeren het belang van werk in vergelijking met de inwoners van andere landen, maar de sociale kant van het werken is voor hen belangrijk (Conen 2020). Ook scholen zijn belangrijk, vanzelfsprekend voor de schoolgaande jeugd, maar ook voor hun ouders. Vooral rond basisscholen vindt heel wat contact plaats, bij het helpen op school, het wachten op de schoolbel en bij het organiseren van speelfspraken en feestjes (Zwier en Geven 2023).

Een sociale context van een andere aard is de familie. De meeste mensen hebben wekelijks contact met familie, veel mensen zelfs dagelijks (CBS 2020). Familieleden zijn daarbij een belangrijke bron van steun, ook bij het grootbrengen van kinderen: de helft van de ouders krijgt hulp uit de familie (De Roos et al. 2021). Dat ouders en andere familieleden op vele manieren hun hulpbronnen overbrengen op hun kinderen, is een belangrijke schakel in het voortbestaan van ongelijkheid en gescheidenheid (zie bv. Arundel en Hochstenbach 2020; Van den Broek et al. 2010).

De verschillende domeinen staan niet los van elkaar, omdat de sociale contexten waarin mensen zich begeven uit elkaar voortvloeien (Heringa et al. 2018; Tammaru et al. 2021). Dat veel partners elkaar bij hun opleiding of werk ontmoetten, draagt er niet alleen aan bij dat zij vaak eenzelfde opleiding hebben, maar ook eenzelfde familieachtergrond (Kalmijn en Flap 2001) en dus een schoonfamilie met eenzelfde welvaart als de eigen familie. Voor veel mensen bepaalt waar zij wonen de regionale arbeidsmarkt waarbinnen zij werk zoeken, maar deze arbeidsmarkt, is ook van invloed op de keuze om ergens te gaan wonen (Godechot et al. 2020). Waar mensen wonen is vervolgens weer medebepalend voor waar zij winkelen, sporten en waar hun kinderen naar school gaan. Het blijkt dat de plekken waar mensen zich gedurende de dag begeven even gesegregeerd zijn als de plekken waar zij wonen (Wang en Li 2016, Wang et al. 2018).

Deze algemene patronen nemen niet weg dat domeinen ook sterk van elkaar kunnen verschillen in de leefwerelden van mensen. Dit geldt bijvoorbeeld voor mensen die een hogere maatschappelijke positie bereikten dan gebruikelijk is in hun familie. Het leven tussen twee werelden kan lastig zijn (Friedman en Laurison 2019). Volgens Tim 'S Jongers (2023) zijn deze zogenoemde 'spreidstandburgers' belangrijk bij het vormen van beleid. Een ander voorbeeld zijn welvarende stedelingen, die ervoor kiezen te wonen in een levendige, gemêleerde stadswijk, maar deze in de ochtend verlaten voor een meer homogene werkomgeving (Blokland en Van Eijk 2010; Boterman en Musterd 2016).

1.3 Toenemende verwijdering?

In de Verenigde Staten doen onderzoekers al jaren verslag van een steeds grotere afstand tussen de leefwerelden van arm en rijk (Jargowsky 2020; Putnam 2016; Reardon en Bischoff 2011). Zo beschrijft Murray (2012) hoe de rijkste Amerikanen zich in de woonomgeving steeds meer zijn gaan afscheiden van de rest van het land. De betere buurten werden homogener en ook omliggende buurten werden rijker, zodat grotere gebieden ontstonden waarin nog maar weinig mensen wonen zonder rijkdom. Mijs en Roe (2021) belichten hoe de werelden van arm en rijk elkaar ook steeds minder zijn gaan raken in het onderwijs, op het werk en in de sociale netwerken.

Hoewel de Verenigde Staten op tal van punten verschillen van Nederland, is het plausibel dat een deel van de oorzaken van toenemende gescheidenheid ook in Nederland van kracht zijn. Dat partners minder zijn gaan verschillen in opleiding, kan bijvoorbeeld worden toegeschreven aan vrouwenemancipatie, het latere moment van partnerkeuze en het toegenomen economische waarde van een opleiding (Mare 2016; Mijs en Roe 2021). Bij de groeiende ruimtelijke gescheidenheid speelt een rol dat de aantrekkingskracht van internationaal verbonden steden sterk toenam, zowel op theoretisch opgeleide jonge mensen als op de bedrijven waarbinnen deze mensen rendeerden (Florida 2017). Beide mechanismen zijn eveneens in Nederland herkenbaar (zie bv. Boterman en Van Gent 2023; Kooiman et al. 2018).

Ook in Nederland zijn er aanwijzingen dat de sociaal-economische gescheidenheid toeneemt in het domein van werk (Tomaskovic-Devey et al. 2020) en in de woonomgeving (Buitelaar et al. 2016; Hoekstra et al. 2020). Tot een paar jaar geleden namen bovendien de verschillen toe tussen basisscholen in de achtergrond van leerlingen, waardoor leerlingen met meer en minder verdienende ouders minder met elkaar in aanraking kwamen (Boterman 2019; Inspectie van het Onderwijs 2018, 2023). In het voortgezet onderwijs was deze ontwikkeling er niet (Gutiérrez et al. 2020). Wat het lastig maakt om hieruit een algemeen beeld te vormen van de leefwerelden van mensen, is dat de meeste studies zich beperken tot een enkele context. Daarbij richten zij zich doorgaans op segregatie *binnen* gemeenten, terwijl bevolkingsgroepen zich ook op hogere schaalniveaus uitsorteren. Met andere woorden, ook de verschillen *tussen* gemeenten werken door in de leefwerelden van mensen.

Diversiteit naar herkomst

In de afgelopen jaren nam het aandeel mensen met een migratieachtergrond in Nederland sterk toe, evenals het aantal landen van waaruit mensen naar Nederland verhuisden en de motieven waarmee. Naast mensen die zich permanent in Nederland vestigden, of voor de lange duur, kwamen ook steeds meer mensen voor een kortere tijd naar Nederland (WRR 2020). Daarnaast werden de levenspaden van mensen met een migratieachtergrond diverser (Van der Zee en Oudenhoven 2022). Velen maakten een flinke maatschappelijke stijging door ten opzichte van hun ouders (Dagevos et al. 2022; Huijnk 2020; Huijnk et al. 2015). Tegelijkertijd bleef achterstand bestaan, evenals uitsluiting en discriminatie. Anders dan de maatschappelijke stijging van veel mensen met een migratieachtergrond kan doen vermoeden, nam discriminatie op de arbeidsmarkt de afgelopen jaren iets toe in Nederland, vooral van mensen met een herkomst in een islamitisch land (Quillian en Lee 2023). Veel werkgevers zeggen inclusie belangrijk te vinden en positief te staan ten opzichte van diversiteit, maar zij onderschatten vaak de uitsluiting en discriminatie die binnen hun eigen organisatie plaatsvindt (Thijssen 2023).

De toegenomen diversiteit zorgt voor verschillende ontwikkelingen in de leefwereld van mensen. Enerzijds werd de leefwereld van veel mensen steeds diverser, waardoor het aloude beeld van een 'witte dominante groep' steeds minder opgaat, zeker in steden (Crul 2016; Crul et al. 2023). De segregatie tussen herkomstgroepen nam in verschillende contexten af (Boterman 2019; Bellaart en Brock 2022; Zwiers et al. 2018), waardoor de contacten die Nederlanders in hun vrije tijd hebben, diverser werden (Vermeij en Vonk 2023). Het lijkt waarschijnlijk dat de leefwerelden van mensen met een migratieachtergrond ook in sociaal-economisch opzicht diverser werden. Toch is dit niet vanzelfsprekend het geval. Gescheidenheid naar herkomst brengt met zich mee dat mensen met een migratieachtergrond zich mogelijk bevinden in minder welvarende leefwerelden (vgl. Galster en Sharkey 2017). Verschillende studies laten zien dat achterstand vooral hardnekkig is waar deze samenvalt met een eenzijdige samenstelling naar herkomst (Bolt en Van Kempen 2003; Costa en De Valk 2018; Walks en Bourne 2006). Gescheidenheid naar herkomst, wat hiervan ook de oorzaak is, draagt zo bij aan sociaal-economisch gescheiden leefwerelden en kansenongelijkheid tussen bevolkingsgroepen.

Verschillen tussen gemeenten

Een tweede ontwikkeling die verband houdt met sociaal-economische gescheidenheid, betreft de toenemende ruimtelijke verschillen binnen Nederland. Tot een aantal jaren geleden werden grote steden vooral geassocieerd met problemen zoals achterstand en criminaliteit (Kullberg et al. 2021). Ook nu nog staan grote steden voor grote uitdagingen, zoals een groot aandeel inwoners dat te maken heeft met armoede en schulden (CBS 2021; Hoff et al. 2019). Ook is de leefbaarheid in grote steden minder gunstig dan in gemeenten die minder stedelijk zijn, al werd het verschil in de afgelopen twintig jaar geleidelijk aan wel kleiner (Leidemeijer en Mandemakers 2022). In economisch opzicht hebben steden echter al een aantal jaren de wind mee. De economische welvaart en werkgelegenheid nam vooral toe in steden en stedelijke regio's (Buitelaar et al. 2016; Oevering en Raspe 2020). Onderdeel van deze groei was ook een grote aantrekkingskracht op kansrijke en welvarende bewoners (Van Dam en de Groot 2017; Kooiman en Das 2022; Kooiman et al. 2018).

In de afgelopen jaren is de regionale ongelijkheid ook een toenemende bron van zorg geworden (Van den Berg en Kok 2021; Rli et al. 2023; De Voogd en Cuperus 2021). Verschillende auteurs wijzen op ongelijkheid in gezondheid en kansenongelijkheid en een afnemende bereikbaarheid van publieke voorzieningen, waaronder van onderwijs (De Voogd en Cuperus 2021; Van den Berg en Kok 2021). Steeds duidelijker wordt ook het grote regionale onbehagen. Een deel van de bewoners van perifere regio's ervaart dat de landelijke politiek te weinig oog heeft voor hun regio, met maatschappelijk onbehagen tot gevolg (Geurkink en Miltenburg 2023; De Lange et al. 2023; De Voogd en Cuperus 2021). Ruimtelijke ongelijkheden en verschuivingen zijn relevant bij het ontstaan van gescheiden leefwerelden. Daarom bekijken we gescheidenheid in dit onderzoek met een landelijke bril. Hiermee hanteren we dus een andere blik dan onderzoek naar segregatie, dat zich richt op de uitsortering van groepen *binnen* gemeenten of een andere ruimtelijke eenheid (zie bv. CBS 2023a; Haandrikman et al. 2021; Van der Laan et al. 2022).

1.4 Deze publicatie

Werkwijze

In deze studie verkennen we de leefwerelden van de minst en meest welvarende Nederlanders en de ontwikkelingen die zich hierin voordeden in de jaren 2011-2020. Meer specifiek gaat het ons om hoe eenzijdig dan wel gemengd hun leefwerelden zijn. Met andere woorden: in hoeverre komen de minst welvarende Nederlanders ook mensen tegen met een gemiddelde of hoge welvaart? En in hoeverre komen de meest welvarende Nederlanders ook anderen tegen met een gemiddelde of lage welvaart? En hoe veranderde dit in de onderzochte periode?

In deze publicatie richten we ons op de gescheidenheid tussen mensen met verschillende hoeveelheden financieel kapitaal. Als universeel ruilmiddel zegt de verdeling van financiële welvaart veel over de manier waarop een samenleving werkt: wat wordt gewaardeerd, wie heeft macht en invloed? De sterke verwevenheid tussen hulpbronnen betekent ook dat wie veel van het ene heeft, vaak ook veel van het andere heeft. Ongelijkheid manifesteert zich dus ook in sociaal, cultureel en persoonskapitaal (Vrooman et al. 2023). Deze kapitaalsvormen spelen een belangrijke rol bij het voortbestaan van sociaal-economische ongelijkheid en gescheidenheid. Dit neemt niet weg dat andere hulpbronnen ook zonder financiële opbrengsten van waarde zijn en dat patronen van gescheidenheid meer genuanceerd blijken te zijn, wanneer meerdere dimensies van verschil en ongelijkheid in de analyses worden betrokken (zie bv. Boterman et al. 2021).

Een andere focus in dit onderzoek is naar leeftijd: we richten ons op Nederlanders in de leeftijd van 30 tot en met 59 jaar. Veel studies naar gescheidenheid richten zich op kinderen of jongeren. Dat wordt gedaan vanuit de gedachte dat gescheidenheid in deze vormende levensfase grote gevolgen heeft voor hun toekomst (zie bv. Chetty et al. 2022; Kullberg et al. 2021) en voor de toekomst van het samenleven met diversiteit (Vogels et al. 2021). In de volwassenheid is de betekenis van gescheiden leefwerelden echter ook groot. Zo kan gescheidenheid in de werkcontext consequenties hebben voor het persoonlijke welzijn en het verloop van een loopbaan. Daarbij drukken volwassenen een grote stempel op de samenleving. Deze leeftijdsgroep bekleedt een groot deel van de invloedrijke maatschappelijke posities en is politiek actief op uiteenlopende niveaus. Ook verricht zij veel betaald en onbetaald werk en brengt zij kinderen groot. Leefwerelden bepalen niet alleen de omstandigheden waaronder volwassenen bijdragen en vormgeven aan de samenleving, maar ook waar de opbrengsten van hun inspanningen terecht komen. Daarom richten we ons in dit onderzoek op deze leeftijdsgroep.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 schetsen we de eenzijdigheid van leefwerelden van meer en minder welvarende Nederlanders en gaan we in op de algemene ontwikkelingen die zich op dit gebied voordeden in de jaren 2011-2020. We introduceren daarvoor in dat hoofdstuk de vijf sociale contexten waarover we in deze publicatie rapporteren en de manier waarop we invulling geven aan het begrip eenzijdige leefwerelden.

Vervolgens belichten we in hoofdstuk 3 de betekenis van herkomst in de gescheiden leefwerelden van arm en rijk. Hoe eenzijdig zijn de leefwerelden van Nederlanders met verschillende achtergronden en welke ontwikkelingen zien we in de verschillende groepen? In hoofdstuk 4 verkennen we tot slot de verschillen tussen gemeenten. In welke gemeenten zijn leefwerelden eenzijdig en in welke juist niet, en waar zien we welke ontwikkelingen?

2 Veranderende leefwerelden

In dit hoofdstuk bespreken we eerst de gegevens waar dit onderzoek op gebaseerd is, waarna we gescheidenheid beschrijven in verschillende contexten van de leefwereld. De vijf contexten waar we ons op richten zijn: burens, ouders op het schoolplein, collega's, familie en schoonfamilie. Vervolgens geven we invulling aan wat we precies verstaan onder eenzijdige leefwerelden. Eenzijdige leefwerelden zijn een uitvloeisel van gescheiden leefwerelden. Wanneer groepen met veel en weinig welvaart in gescheiden werelden leven, zullen mensen in hun leefwereld vooral anderen tegenkomen die in dit opzicht op hen lijken. Voor degenen met de minste welvaart betekent een eenzijdige leefwereld dat zij nauwelijks in aanraking komen met mensen met een gemiddelde of hoge welvaart. Voor de groep met veel welvaart betekent een eenzijdige leefwereld dat zij nauwelijks in aanraking met mensen met een gemiddelde of weinig welvaart. Tot slot laten we zien hoe deze leefwerelden zich ontwikkelden in de jaren 2011-2020.

2.1 Gebruikte gegevens

In deze publicatie baseren we ons op aan registerdata ontleende netwerkenbestanden van het CBS (CBS 2023a; Van der Laan et al. 2022). Deze zogenoemde registernetwerken bevatten informatie over welke Nederlanders elkaars burens zijn, samen onderwijs volgen, voor dezelfde organisatie werken en tot dezelfde familie behoren. In totaal bevatten deze registernetwerken meer dan 1 miljard combinaties van Nederlanders in alle leeftijden.¹ In dit onderzoek beperken we ons tot de Nederlanders van 30 tot en met 59 jaar. Omdat we gebruikmaken van registergegevens, heeft deze studie betrekking op (vrijwel) alle 6,7 miljoen personen in deze leeftijdsgroep die in 2020 in Nederland waren ingeschreven (zie tabel B2.1 in de bijlage, te raadplegen via www.scp.nl bij dit rapport).

Vijf contexten

Maar weinig mensen tussen de 30 en 60 jaar volgen zelf onderwijs, maar velen hebben wel schoolgaande kinderen. Daarom gebruiken we het onderwijsnetwerk om te bepalen wie mensen tegen zouden kunnen komen op het schoolplein van hun kinderen, als zij kinderen hebben in de basisschoolleeftijd. Bovendien gaan we na met wie mensen verbonden zijn in de schoonfamilie. We gebruiken hier dus informatie over vijf sociale contexten (zie kader 2.1).

¹ Waar we het hebben over Nederlanders, hebben we het over alle volwassenen die op 1 januari van de betreffende onderzoeksjaren in Nederland stonden ingeschreven.

Kader 2.1 De vijf contexten in dit onderzoek

Buren

De volwassen leden van de tien meest nabije huishoudens.

Andere ouders op het schoolplein

De ouders van de kinderen met wie de kinderen in het eigen huishouden én in de basisschoolleeftijd een leerjaar delen.

Collega's

Volwassenen die bij dezelfde organisatie werken. Wanneer de organisatie meer dan 100 werknemers heeft, zijn alleen de 100 werknemers gebruikt die het dichtst bij de persoon zelf wonen.

Eigen familie

De volwassen eigen broers, zussen, ouders, grootouders, neven, nichten, ooms en tantes die niet behoren tot het eigen huishouden.

Schoonfamilie

De volwassen broers, zussen, ouders, grootouders, neven, nichten, ooms en tantes van een partner met wie de persoon een huishouden vormt, maar die niet tot dit huishouden behoren.

De registerdata bieden een ongekende rijkdom aan informatie, maar hebben ook beperkingen. Ten eerste geven de data in de meeste contexten geen precies beeld van degenen die mensen tegenkomen. In het geval van burens is het erg waarschijnlijk dat zij elkaar op zijn minst van gezicht zullen kennen. In het geval van de andere ouders op het schoolplein geven de netwerken slechts een indicatie. We weten immers niet wie daadwerkelijk de kinderen naar school brengt en op welke dagen. In de werksfeer is het mogelijk dat mensen als collega's gerekend worden, terwijl zij bij een andere vestiging of afdeling werken of andere werktijden hebben. Een tweede beperking is dat deze vijf sociale contexten samen maar een deel van iemands sociale omgeving uitmaken. De plekken waar mensen in hun vrije tijd komen, zoals verenigingen, uitgaansgelegenheden en online platforms, zijn niet bekend, terwijl deze voor mensen wel heel belangrijk kunnen zijn.

Het is een veilige aanname dat de daadwerkelijke sociale contacten homogener zullen zijn dan de contexten die we kunnen aflezen aan de registerdata, ook al kunnen we dit niet vaststellen. Binnen werkorganisaties bestaat veel structuur, vaak langs hiërarchische lijnen. Daarom is het waarschijnlijk dat mensen in hun dagelijkse werk meer met de mensen te maken hebben die op hen lijken dan met de mensen van andere welvaartsniveaus. Ook bij de sociale keuzes die mensen maken is het plausibel dat zij vooral contact leggen met mensen die op hen lijken (McPherson et al. 2001; Volker et al. 2014; Zwier en Geven 2023).

Kader 2.2 Relatieve financiële welvaart

Als indicator van iemands financiële welvaart, gebruiken we een samengestelde score waarin de inkomens- en vermogenspositie van huishoudens zijn gecombineerd. Het inkomen betreft hier het zogenoemde gestandaardiseerde huishoudinkomen, oftewel het besteedbaar inkomen, gecorrigeerd voor verschillen in samenstelling van het huishouden. Het vermogen betreft het saldo van bezittingen en schulden, waarbij ook de eigen woning en de hypotheek zijn meegerekend. Op basis van de samengestelde score verdelen we mensen in percentielen en vervolgens in vijf kwintielen. Zo rekenen we onder de groep met de ‘laagste welvaart’ de 20% minst welvarende 30-59-jarigen, afgelezen aan de financiële welvaart van hun huishouden.² Deze indicator van financiële welvaart is dus relatief: hij geeft iemands welvaartspositie aan ten opzichte van de Nederlanders in de gekozen leeftijdsgroep in het betreffende jaar.

Verder is het belangrijk te bedenken dat de financiële welvaart binnen deze kwintielen nog sterk varieert. In de middelste kwintielen is de spreiding relatief klein, omdat veel mensen zich rond het gemiddelde bevinden. In de uiterste kwintielen is de spreiding veel groter. Vooral in het meest welvarende kwintiel is de spreiding in vermogen erg groot (CBS 2022).

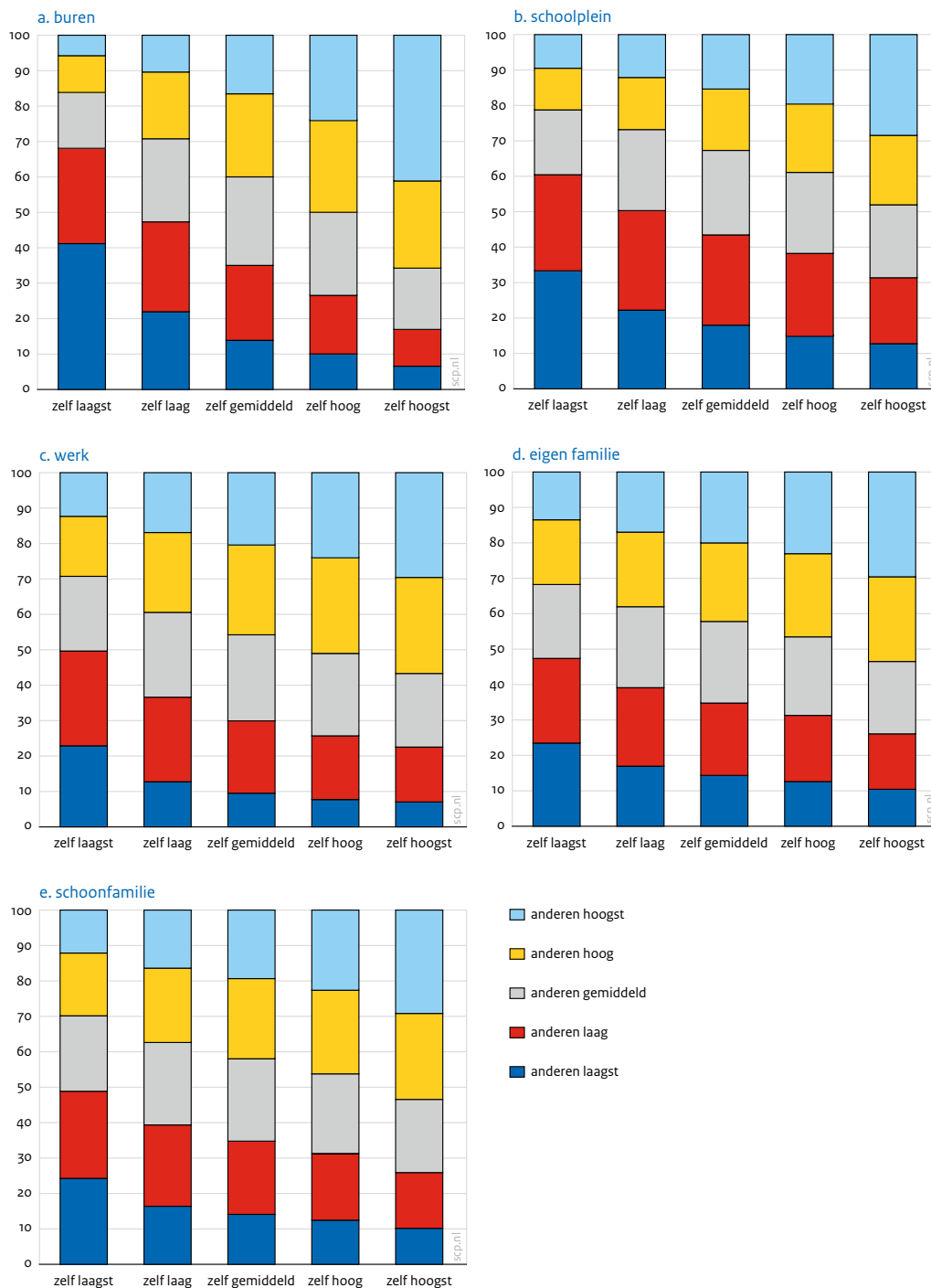
2.2 Gescheidenheid in contexten

Gescheidenheid speelt overal een rol

In elk van de vijf contexten treffen mensen anderen aan die in welvaart enigszins op hen lijken (figuur 2.1). Deze anderen vormen dus geen getrouwe afspiegeling van de samenleving. Bijvoorbeeld: van de burens van de 30-59-jarigen uit de minst welvarende categorie behoort gemiddeld 41% eveneens tot de minst welvarende groep, terwijl dit 20% van de volwassen bevolking in Nederland is. En 63% van de burens behoort tot de twee minst welvarende categorieën, terwijl dit maar 40% van de volwassenen is. De burens van de meest welvarende groep vormen een vergelijkbaar selectieve afspiegeling van de samenleving: gemiddeld 41% behoort eveneens tot de meest welvarende groep, 65% tot de twee meest welvarende groepen. De burens van de groep met een gemiddelde welvaart zijn in welvaart ook meer gemiddeld: de meest welvarende en de minst welvarende Nederlanders zijn hierin ondervertegenwoordigd.

² De financiële welvaart wordt bepaald op het niveau van huishoudens, maar wordt hier als persoonskenmerk gebruikt. Wanneer we het hebben over het welvaartniveau van de ‘anderen’, berekenen we de percentielen en kwintielen ten opzichte van de mensen van 18 jaar en ouder.

Figuur 2.1 Gescheidenheid naar financiële welvaart in vijf contexten, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (in procenten)^{a,b}

a Personen met minder dan vijf 'anderen' zijn in de betreffende context buiten beschouwing gelaten.

b De figuren hebben betrekking op het volgende aantal Nederlanders: 6.755.622 (buren), 1.357.658 (schoolplein), 4.679.687 (werk), 5.090.999 (familie) en 3.698.081 (schoonfamilie).

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Deze eenzijdigheid zien we niet alleen als het om burens gaat, maar in elk van de contexten. Mensen hebben dus niet alleen in de directe omgeving van hun woning een relatief kleine kans om mensen tegen te komen met een heel ander welvaartsniveau dan zichzelf, maar ook op het schoolplein van hun kinderen, op hun werk en wanneer zij familie bezoeken. Er kan echter weinig waarde worden gehecht aan de indruk dat de contrasten zich in de verschillende contexten ongeveer even scherp aftekenen. Dat komt doordat de gegevens over de sociale contexten vrij ongelijksoortig zijn. Zoals gezegd zullen de hier onderscheiden burens elkaar vaak wel van gezicht kennen, maar geldt dit voor collega's waarschijnlijk lang niet altijd.

Overigens verschillen de mechanismen die schuilgaan achter deze patronen van gescheidenheid. Zo zal de eenzijdige samenstelling in families voor een deel het gevolg zijn van de intergenerationele overdracht van hulpbronnen (Van den Broek et al. 2010). Maar ook partnerkeuze speelt een rol. Dat mensen vaak partners kiezen met een vergelijkbare sociaal-economische status, valt te herleiden tot de onderwijsinstellingen en werkomgevingen waar mensen elkaar ontmoeten (Kalmijn en Flap 2001). Eenzijdigheid in de directe woonomgeving vormt mede het resultaat van beleidskeuzes over de inrichting van buurten, regels over de toewijzing van woningen en de keuzes die mensen daarbinnen maken, waarbij hun financiële middelen veel bepalen.³ Een groot deel van de gescheidenheid op het schoolplein volgt uit de gescheidenheid in de woonomgeving. Op het schoolplein is de samenstelling echter vaak nog iets eenzijdiger, doordat ouders ook binnen eenzelfde buurt verschillende keuzes maken (Boterman 2019). Gescheidenheid in de werkcontext volgt uit de verschillende activiteiten van organisaties en het beroepsniveau dat hierbij nodig is, maar ook uit de manier waarop werk georganiseerd is.

Samenhang en verschil tussen contexten

De verschillende contexten waarin mensen zich bewegen bestaan niet los van elkaar, maar vloeien op vele manieren uit elkaar voort. Bij de gemiddelde financiële welvaart bestaat er tussen de verschillende contexten dan ook een sterke positieve correlatie: wie welvarende familieleden heeft, heeft dus ook vaak welvarende collega's en burens. In deze samenhang vormt de eigen welvaart een schakel: wie bijvoorbeeld uit een rijke familie komt, zal zelf vaker welvarend zijn én zich een woning in een welvarende buurt kunnen veroorloven. Wanneer we in de analyse rekening houden met de eigen welvaart, blijft echter een samenhang bestaan. Ook voor mensen met een gelijke welvaart geldt dus dat wie in de ene context meer mensen treft met een zeker welvaartsniveau, in een andere context eenzelfde afspiegeling tegenkomt (zie tabel B2.2 in de bijlage).

De contexten kunnen binnen een leefwereld natuurlijk ook van elkaar verschillen. Bijvoorbeeld in het geval van de buurt en het schoolplein. Tussen de welvaart van burens en de welvaart van andere ouders op het schoolplein bestaat een sterke samenhang ($r = 0,53$), sterker dan bij andere combinaties van contexten. Dit is begrijpelijk, omdat veel mensen een basisschool voor hun kinderen zoeken in de buurt. Maar er spelen ook andere overwegingen een rol, zoals de aansluiting tussen de pedagogische uitgangspunten van een school en de eigen opvattingen. Van de ouders met weinig welvarende burens (gemiddeld maximaal in het 40^e percentiel) brengt 5% de eigen kinderen naar een school waar de welvaart onder andere ouders juist hoog is (gemiddeld boven het 60^e percentiel). Het omgekeerde komt iets vaker voor: van de ouders met welvarende burens (> 60^e percentiel) brengt 13% de kinderen naar een school waar andere ouders juist weinig welvarend zijn ($\leq 40^{\text{e}}$ percentiel) (zie tabel B2.3 in de bijlage). Tussen de welvaart in de eigen familie en de welvaart van collega's is de samenhang minder sterk ($r = 0,26$). Van de werkkenden met weinig welvaart in de familie ($\leq 40^{\text{e}}$ percentiel) heeft 25% een werkkring met een hoge welvaart (> 60^e percentiel). Deze groep heeft zelf ook vaak een hoge welvaart. Vaak zal het gaan om mensen die een sociale stijging doormaakten ten opzichte van het milieu waarin zij opgroeiden.

³ De waarde van de woning is onderdeel van onze maat voor financiële welvaart, en nabijgelegen woningen hebben vaak een vergelijkbare waarde hebben. Daarom is de relatie in dit geval heel direct.

2.3 Eenzijdige leefwerelden

Berekenen van eenzijdige leefwerelden

We spreken in dit onderzoek van een eenzijdige leefwereld wanneer mensen in verschillende contexten van hun leven overwegend anderen tegenkomen met een welvaartsniveau dat aansluit bij hun eigen hoge dan wel lage financiële welvaart. Voor mensen met weinig welvaart betekent dit dat zij vooral omringd worden door mensen die ook over weinig financiële middelen beschikken. Voor mensen met veel welvaart betekent een eenzijdige leefwereld dat zij in hun dagelijkse leven vooral andere welgestelden tegenkomen. Om eenzijdige leefwerelden in beeld te brengen, combineren we de financiële welvaart van de degenen die mensen tegen (kunnen) komen in de verschillende contexten.

Een lastig punt hierbij is dat maar een klein deel van de mensen van 30-59 jaar zich in elk van de vijf onderscheiden contexten begeeft. Zo heeft lang niet iedereen kinderen in de basisschoolleeftijd of een schoonfamilie. Om toch voor zoveel mogelijk mensen een beeld te kunnen vormen van de leefwereld, baseren we ons op drie contexten waar de meeste Nederlanders in deze leeftijdsgroep deel van uitmaken: de directe woonomgeving (buren), werk (collega's) en familie (eigen familie en schoonfamilie).⁴ Ook voor deze drie contexten zijn niet voor iedereen gegevens beschikbaar, vooral niet onder de groep met de laagste welvaart (zie tabel B2.4 in de bijlage). Een kwart van deze groep heeft, voor zover bekend, geen familie. Dit kan deels worden verklaard door de oververtegenwoordiging van alleenwonenden, die daarom geen schoonfamilie hebben. Ook migratieachtergrond speelt een rol, want familieleden zijn alleen bekend wanneer zij in Nederland ingeschreven staan of stonden. Ongeveer de helft (53%) van de mensen in deze groep heeft ook geen collega's, omdat velen geen betaald werk hebben. Al met al beschikken we bij 66% van de totale groep over gegevens over elk van de drie contexten en bij 96% over gegevens over minimaal twee contexten. Voor de groep met de laagste welvaart is dit 36% respectievelijk 86%. De eenzijdigheid van de leefwereld baseren we op de gemiddelde welvaart in de drie, of anders twee beschikbare contexten. Als we geen gegevens hebben over minimaal twee contexten, laten we diegene hier verder buiten beschouwing. Afgaand op de welvaart van degenen met wie mensen in deze drie (of twee) contexten in aanraking komen, onderscheiden we zeven categorieën (tabel 2.1).

Tabel 2.1 Sociaal-economische samenstelling van de leefwereld, naar eigen financiële welvaart, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (in procenten)

	laagste welvaart	lage welvaart	gemiddelde welvaart	hoge welvaart	hoogste welvaart	totaal
> 75% anderen hoge welvaart ^a	0	1	2	4	15	4
60-75% anderen hoge welvaart	2	5	11	21	36	15
50-60% anderen hoge welvaart	4	11	19	24	24	17
overig	28	52	54	44	24	40
50-60% anderen lage welvaart ^b	19	15	9	5	2	9
60-75% anderen lage welvaart	27	12	5	2	1	9
> 75% anderen lage welvaart	19	4	1	1	0	5
totaal	100	100	100	100	100	100

a Leesvoorbeeld: iemands leefwereld bestaat voor minimaal 75% uit de meest welvarende 40% van de volwassenen.

b Leesvoorbeeld: iemands leefwereld bestaat voor 50-60% uit de minst welvarende 40% van de volwassenen.

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

⁴ Als beide aanwezig zijn, nemen we het gemiddelde van het welvaartsniveau van de eigen en de schoonfamilie. Als slechts een van de twee aanwezig is, gebruiken we het gemiddelde welvaartsniveau van de aanwezige familie.

Voor veel Nederlanders is de leefwereld niet eenzijdig: vier op de tien Nederlanders tussen de 30 en 59 jaar hebben een leefwereld waarin noch mensen met een hoge welvaart, noch mensen met een lage welvaart de meerderheid vormen. Onder degenen met een gemiddelde welvaart is dit aandeel nog hoger (54%), maar ook onder de 20% armste en 20% rijkste personen is de leefwereld voor velen behoorlijk gemengd (28% resp. 24%). In het algemeen kan dus niet gesproken worden van gescheiden werelden van arm en rijk.

Er zijn echter ook veel mensen uit deze groepen bij wie de sociale samenstelling van hun leefwereld wel behoorlijk afwijkt van de Nederlandse bevolking (tabel 2.1). Van de groep met de laagste welvaart heeft twee derde (65%) een leefwereld waarin de 40% minst welvarende volwassenen de meerderheid vormen. Bijna de helft (46%) heeft een leefwereld waarin meer dan 60% van de anderen behoort tot deze 40% minst welvarende volwassenen. Een op de vijf (19%) heeft zelfs een leefwereld waarin meer dan 75% behoort tot de 40% minst welvarenden. Mensen met een gemiddelde of hogere financiële welvaart komen in deze leefwerelden dus maar weinig voor. Onder de meest welvarende mensen is het patroon vergelijkbaar: een groot deel (75%) heeft een leefwereld waarin de 40% meest welvarende volwassenen de meerderheid vormen en ongeveer de helft (51%) een leefwereld waarin 60% tot deze groep behoort. In de leefwereld van een substantiële minderheid (15%) behoort 75% tot de 40% meest welvarende volwassenen.

In het vervolg van deze publicatie beperken we ons tot de groep met de laagste welvaart (laagste 20%) en de groep met de hoogste welvaart (hoogste 20%). Dit zijn immers de groepen van wie de leefwereld het meest afwijkt van het gemiddelde van Nederland en waarbij de gevolgen waarschijnlijk het grootst zijn. Als iemand zelf tot de minst welvarende 20% van de Nederlanders in de leeftijd 30 tot 60 jaar behoort én een leefwereld heeft waarin meer dan 75% tot de minst welvarende 40% van de volwassenen behoort, beschouwen we diens leefwereld als 'erg eenzijdig'; dit gaat om 226.000 Nederlanders (tabel 2.2). Daarbij hebben 317.000 personen een leefwereld waarin 60-75% tot de 40% minst welvarende volwassenen behoort: een eenzijdige leefwereld. Onder de 20% met de hoogste welvaart is het aantal mensen dat een erg eenzijdige leefwereld heeft iets lager: in de leefwereld van 195.000 personen behoort meer dan 75% tot de 40% meest welvarende volwassenen. Het aantal met een eenzijdige leefwereld is juist hoger, met ruim 474.000 personen.

Tabel 2.2 Sociaal-economische eenzijdigheid van de leefwereld, naar eigen financiële welvaart, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (in aantallen en procenten)

		laagste welvaart	hoogste welvaart
erg eenzijdig	> 75% anderen lage resp. hoge welvaart	226.144 (19)	194.796 (15)
eenzijdig	60-75% anderen lage resp. hoge welvaart	317.193 (27)	474.160 (36)
enigszins eenzijdig	50-60% anderen lage resp. hoge welvaart	218.353 (19)	316.135 (24)
niet eenzijdig	overig	400.863 (34)	349.000 (27)
totaal		1.162.553	1.334.091

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

2.4 Verschillen en ontwikkeling

Weinig welvarende alleenstaanden, vrouwen en vijftigers vaker eenzijdige leefwereld

Om meer te weten te komen over welke groepen een eenzijdige leefwereld hebben, voerden we twee aanvullende analyses uit (zie tabel B2.5 en B2.6 in de bijlage). In de eerste analyse bekijken we binnen de categorie personen met de laagste welvaart, welke factoren samenhangen met het aandeel mensen met weinig welvaart in de leefwereld. Naast de eigen financiële welvaart, maakt ook de opleiding veel verschil: de leefwereld van iemand met een lage welvaart en een afgeronde beroepsopleiding bevat gemiddeld 7 procentpunt minder mensen met weinig welvaart dat die van iemand met eenzelfde welvaart die alleen de basisschool afrondde, en 10% meer dan van iemand met een academische opleiding. Verder geldt voor alleenstaanden, vrouwen en ouderen dat hun leefwereld vaker eenzijdig is. Omdat we ons hier beperken tot de leeftijdsgroep van 30 tot en met 59 jaar, hebben we het dan over vijftigers.

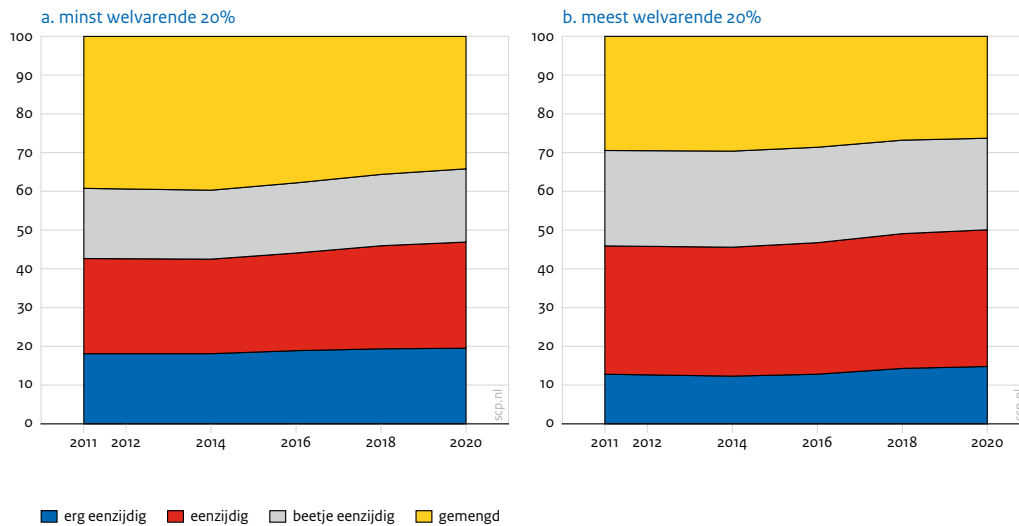
In de tweede analyse bekijken we binnen de categorie personen met de hoogste welvaart, wat verschil maakt voor het aandeel mensen met veel welvaart in hun leefwereld. Ook uit deze analyse blijkt dat naast de eigen financiële welvaart de opleiding belangrijk is: welvarende mensen met een hbo-/wo-opleiding bevinden zich vaker in een eenzijdige leefwereld. Dit geldt ook voor ouders, mannen en (relatieve) ouderen. Twee typen kenmerken die in beide groepen ook veel verschil maken, komen in de volgende hoofdstukken aan bod: de herkomst (zie hoofdstuk 3) en de gemeente waar iemand woont (zie hoofdstuk 4).

Leefwerelden van arm én rijk werden eenzijdiger

Tot slot bekijken we de veranderingen die zijn opgetreden tussen 2011 en 2020. In overeenstemming met het beeld dat mensen meer gescheiden zijn gaan leven, zijn de leefwerelden van mensen aan beide kanten van het spectrum in de afgelopen jaren inderdaad wegbewogen van het midden (figuur 2.2). In 2020 was de leefwereld van de groep met de laagste welvaart voor 65% op zijn minst enigszins eenzijdig terwijl dit in 2011 nog om 61% ging. Het aandeel mensen met minimaal een eenzijdige leefwereld nam in diezelfde jaren toe van 43% tot 46%; het aandeel met een erg eenzijdige leefwereld steeg iets, van 18% naar 19%. Ook onder de groep met de hoogste welvaart werd de leefwereld eenzijdiger: het aandeel met een minimaal enigszins eenzijdige leefwereld steeg van 71% naar 75%, het aandeel met een minimaal eenzijdige leefwereld nam toe van 46% naar 51% en het aandeel met een erg eenzijdige leefwereld steeg van 13% naar 15%.⁵

⁵ Op basis van dezelfde gegevens neemt het CBS een *afname* waar van de segregatie naar opleiding (CBS 2023a). Dit roept de vraag op hoe deze schijnbare tegenstelling begrepen kan worden. Er zijn duidelijke verschillen in aanpak. Zo hebben we het in deze publicatie over een andere dimensie van gescheidenheid. Anders dan de relatieve financiële welvaart waar we in dit onderzoek naar kijken, richt het CBS zich op opleiding, een variabele waarvan de verdeling binnen de populatie verschuift. Een ander belangrijk verschil is dat het CBS zich richt op de hele populatie (binnen leeftijdsgrenzen), terwijl wij ons hier richten op de uitersten. Het verschil van aanpak dat mogelijk het meest verantwoordelijk is voor het verschil in bevindingen, is dat het CBS segregatie bekijkt ten opzichte van de omgeving van personen (een straal van 30 km), terwijl wij het landelijk bezien. Het is goed mogelijk dat de sociale omgevingen van mensen binnen een zekere regio minder van elkaar gaan verschillen, terwijl de verschillen tussen gemeenten of regio's toenemen. In hoofdstuk 4 gaan we nader in op de verschillen binnen Nederland.

Figuur 2.2 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% minst en de 20% meest welvarenden, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procenten)

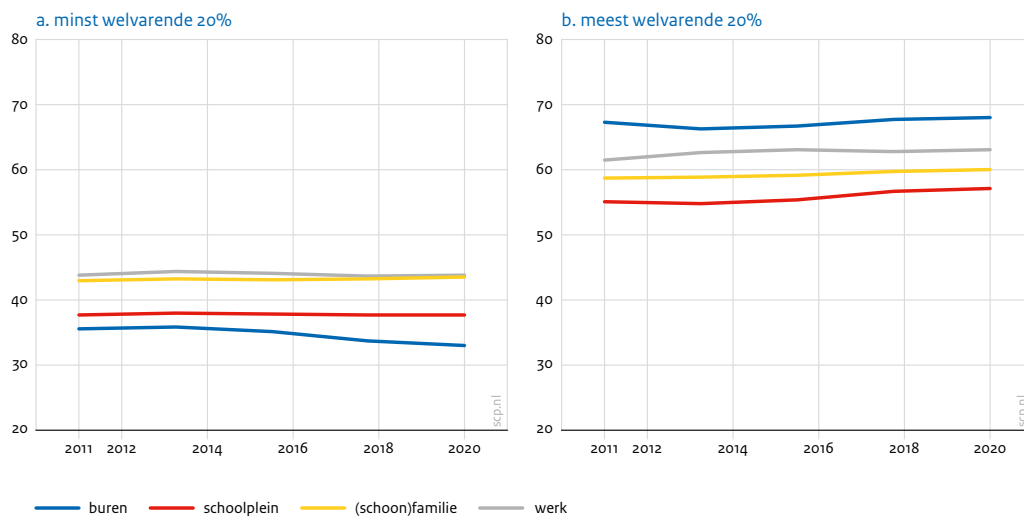

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Het eenzijdiger worden van de leefwereld van degenen met de laagste welvaart, is vooral toe te schrijven aan ontwikkelingen in de woonomgeving (figuur 2.3). Gemiddeld werd de welvaart van de burens van deze groep drie percentiepunten lager. Dit gaat dus om de *relatieve* welvaart van mensen ten opzichte van alle Nederlanders van 30 tot en met 59 jaar in het betreffende jaar en staat dus los van algemene ontwikkelingen door de jaren heen. In de andere contexten zien we nagenoeg geen ontwikkeling.

Dat de leefwereld van de groep met de meeste welvaart wat eenzijdiger werd, is een ontwikkeling die zich over verschillende contexten voltrok. In de werkomgeving van deze groep nam de relatieve financiële welvaart toe met 2 percentiel, in de familie en onder burens met 1 percentiel. Op het schoolplein van de basisschool – dat buiten de berekening van eenzijdigheid gehouden werd –, nam de welvaart toe met 2 percentiel. In de woonomgeving nam de eenzijdigheid aanvankelijk iets af, maar steeg de welvaart van burens toch nog met 1 percentiel.

Figuur 2.3 Ontwikkeling in gemiddelde welvaart onder burens, andere ouders op het schoolplein, op het werk en in de familie onder de 20% minst en de 20% meest welvarenden, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in gemiddelde percentielscores)^a

a Leesvoorbeeld: personen uit de groep met de laagste welvaart hebben in 2020 gemiddeld burens met een financiële welvaart waarmee zij in het 33^e percentiel vallen.

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

2.5 Tot slot

Als het gaat om financiële welvaart, behoren de meeste mensen tot een grote middengroep. In hun leefwereld komen zij weliswaar relatief veel mensen tegen die op hen lijken, maar het is niet zo dat hun leefwereld in dit opzicht echt eenzijdig is, in de zin dat deze sterk afwijkt van de Nederlandse samenleving. Een deel van de minst welvarende Nederlanders komt echter maar weinig mensen tegen met een gemiddelde of hoge welvaart en heeft daarmee een eenzijdige leefwereld. Ook van de meest welvarende Nederlanders heeft een deel een eenzijdige leefwereld: zij komen weinig mensen tegen met een gemiddelde of hoge welvaart. De belangrijkste bevinding in dit hoofdstuk is dat de leefwerelden van de armste én de rijkste Nederlanders eenzijdiger werden tussen 2011 en 2020 en zich dus wegbewogen van de bredere samenleving.

3 Herkomst en eenzijdige leefwerelden

In dit hoofdstuk besteden we aandacht aan de vraag welke verschillen bestaan tussen herkomstgroepen in hoe eenzijdig leefwerelden zijn en vooral, welke ontwikkelingen zich hierin voordeden tussen 2011 en 2020. Veel Nederlanders met een migratieachtergrond maakten de afgelopen jaren een sterke maatschappelijke stijging door ten opzichte van de generatie van hun ouders (Dagevos et al. 2022; Huijnk 2020; Huijnk et al. 2015). Deze stijging werkt vanzelfsprekend door in hun eigen leefwereld. Wie bijvoorbeeld een goed betaalde baan heeft, komt ook vaak in contact met andere mensen met een hoog salaris. Hier komt bij dat maatschappelijke stijging ook kan doorwerken in de samenstelling van de leefwereld van anderen in hun leefwereld.

We zijn ook geïnteresseerd in veranderingen in de samenstelling van leefwerelden in termen van herkomst. Behalve dat de afgelopen jaren het aandeel Nederlanders toenam met een herkomst buiten Nederland (WRR 2020), zijn er ook aanwijzingen dat de segregatie tussen herkomstgroepen afnam (Bellaart en Brock 2022; Boterman 2019; Zwiens et al. 2018). Het is hierdoor niet meer vanzelfsprekend dat Nederlanders zonder migratieachtergrond als groep een meerderheid vormen in de buurt, op het werk of in de vrije tijd (Crul et al. 2023). In dit hoofdstuk bekijken we eerst de samenstelling van de leefomgeving in termen van herkomst. Vervolgens gaan we in op de verschillen tussen herkomstgroepen in de sociaal-economische eenzijdigheid van de leefwereld, in hoe deze zich ontwikkelde.

3.1 Diversiteit naar herkomst

Herkomstgroep

Iemands familiegeschiedenis, huidskleur en culturele achtergrond kunnen sterke invloed hebben op de ervaringen en kansen van die persoon in Nederland. Toch is het lastig hier in kwantitatief onderzoek invulling aan te geven. Door het categoriseren van mensen worden verschillen tussen groepen al snel overschat, terwijl verschillen binnen groepen juist buiten beeld blijven. Gebruikte labels dekken nooit de lading en worden soms als stigmatiserend ervaren. Hoewel dit dus niet ideaal is, maken we hier toch gebruik van een indeling, waarbij herkomstlanden in acht groepen worden ingedeeld op basis van linguïstische en culturele verwantschap (Jennissen et al. 2021; WRR 2020). Aansluitend bij wat gebruikelijk is, rekenen we iemand tot een herkomstgroep wanneer deze persoon zelf, of een van of beide ouders in een ander land dan Nederland geboren is. Zo worden Nederlanders met een Turkse, Marokkaanse of Syrische achtergrond gerekend tot de groep met een herkomst in een 'Arabisch land of Centraal-Azië'. Ook deze indeling doet geen recht aan de verschillen tussen de mensen die in deze categorieën worden samengenomen. Wel heeft de indeling als voordeel dat ze neutraler is dan andere eerder gangbare indelingen.

Dat Nederland tussen 2011 en 2022 diverser werd in termen van herkomst, zien we terug in tabel 3.1. Onder de 30-59-jarigen nam het aandeel mensen met een herkomst buiten Nederland toe van 21% naar 26%.

Tabel 3.1 Aandeel personen naar herkomstgroep, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in procenten)

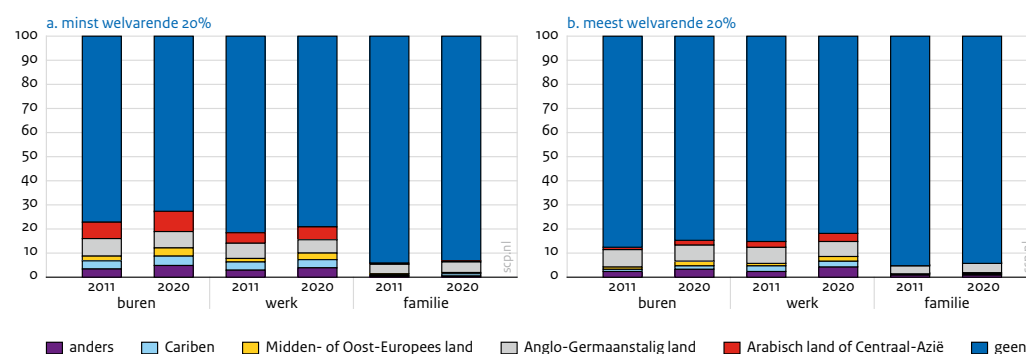
	2011	2020
geen migratieachtergrond	79	74
<i>achtergrond in</i>		
Arabisch land of Centraal-Azië	5	7
Anglo- of Germaanstalig land	7	7
Cariben	3	4
Midden- of Oost-Europees land	2	4
Latijns-Amerikaans of mediterraan land	2	2
overig Azië of de Pacific	1	2
Sub-Sahara Afrika	1	1

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Leefwerelden van veel Nederlanders zonder internationale herkomst weinig divers

De toename van de verscheidenheid naar herkomst in Nederland zien we maar beperkt terug in de leefwerelden van Nederlanders zonder migratieachtergrond (figuur 3.1). Onder de minst welvarende groep vormen de burens weliswaar een redelijke afspiegeling van de samenstelling naar herkomst van Nederland, maar op het werk en in de familie is al minder diversiteit. De leefwerelden van de meest welvarende Nederlanders zonder migratieachtergrond zijn duidelijk nog minder divers. Als mensen in hun omgeving een herkomst hebben buiten Nederland is dit bovendien vaak in een Anglo-Germaanstalig land. Toch nam de diversiteit tussen 2011 en 2020 wel iets toe.

Figuur 3.1 Aandeel mensen met een migratieachtergrond in de leefwereld van mensen zonder migratieachtergrond, naar context en welvaartsniveau, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in procenten)

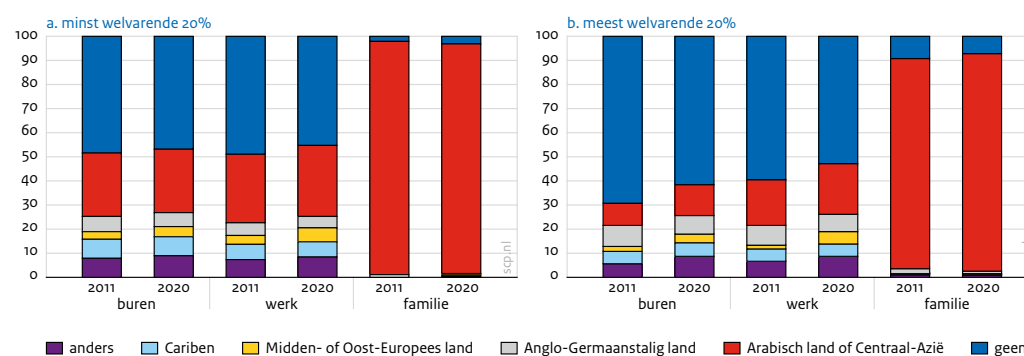

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Leefwerelden van Nederlanders met migratieachtergrond wel divers

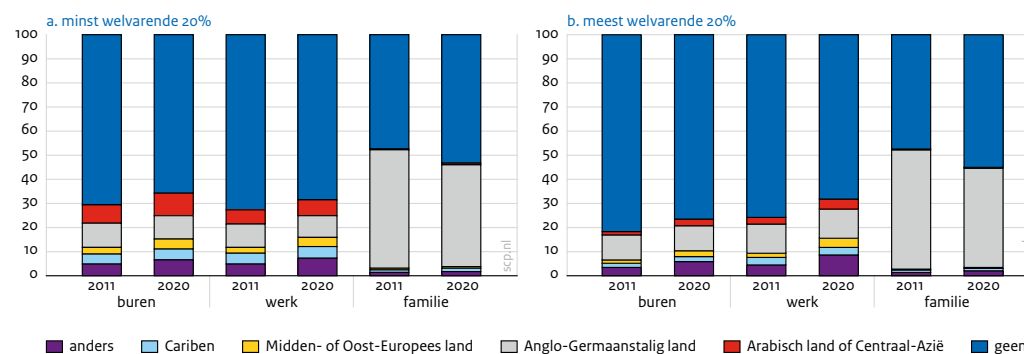
Als we door de oogbalken kijken naar de vier grootste groepen met een herkomst buiten Nederland, vallen een aantal algemene lijnen op (figuur 3.2-3.5). Ten eerste zijn, zoals verwacht, de leefwerelden van deze personen veel diverser dan die van mensen zonder herkomst buiten Nederland. Verklaringen voor dit verschil in de leefwereld zijn in ieder geval voor een deel te vinden in geografische patronen. Een groot deel van de Nederlanders zonder migratieachtergrond woont in een gemeente met een bevolking die erg homogeen of gemiddeld is samengesteld (WRR 2020). Ten tweede maakt het welvaartsniveau van mensen een duidelijk verschil. Maatschappelijke stijging betekent niet alleen dat mensen een meer welvarende maatschappelijke positie bereiken, maar heeft ook gevolgen voor de samenstelling van de leefwereld in termen van herkomst. Hoe meer welvaart mensen hebben, hoe minder divers de leefwereld. Ten derde nam de verscheidenheid in de leefwereld tussen 2011 en 2020 duidelijk toe, maar niet voor alle groepen en contexten in gelijke mate. Voor degenen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië werd vooral de leefwereld van personen met een hoge welvaart meer divers, waardoor het verschil tussen mensen met weinig en met veel welvaart kleiner werd. Voor degenen met een herkomst in een Midden- of Oost-Europees land nam de diversiteit opvallend sterk toe, zowel voor mensen met weinig als met veel welvaart.

Figuur 3.2 Aandeel mensen met een migratieachtergrond in de leefwereld van mensen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië, naar context en welvaartsniveau, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in procenten)

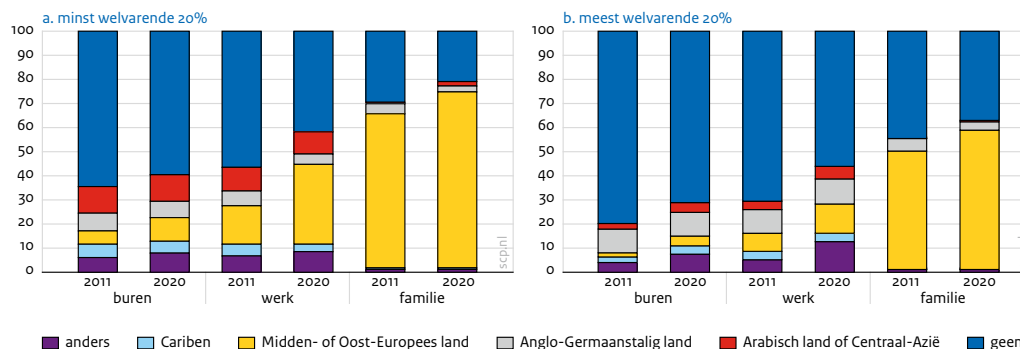
Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Figuur 3.3 Aandeel mensen met een migratieachtergrond in de leefwereld van mensen met een herkomst in een Anglo-Germaanstalig land, naar context en welvaartsniveau, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in procenten)

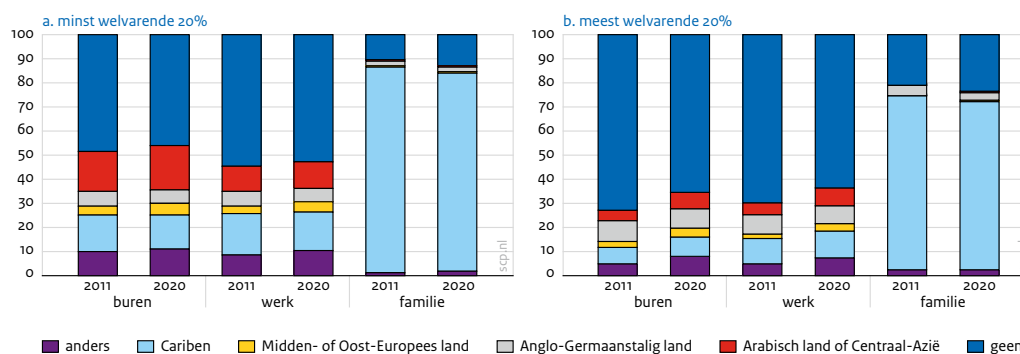
Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Figuur 3.4 Aandeel mensen met een migratieachtergrond in de leefwereld van mensen met een herkomst in een Midden- of Oost-Europees land, naar context en welvaartsniveau, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Figuur 3.5 Aandeel mensen met een migratieachtergrond in de leefwereld van mensen met een herkomst in de Cariben, naar context en welvaartsniveau, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

3.2 Gescheiden leefwerelden naar welvaart

Grote verschillen tussen herkomstgroepen

Hoe ziet de leefomgeving in de verschillende groepen eruit in termen van welvaart? In het vorige hoofdstuk bleek al dat 19% van de Nederlanders met de laagste welvaart een erg eenzijdige leefwereld heeft (tabel 2.2). De verschillen tussen herkomstgroepen zijn erg groot. Onder de minst welvarende Nederlanders zonder migratieachtergrond is de leefwereld maar voor 12% erg eenzijdig. Onder de groepen met een migratieachtergrond is het aandeel hoger. Onder degenen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië óf in Sub-Sahara Afrika gaat het zelfs om meer dan 40%. In de aanvullende analyses (zie tabel B2.5 in de bijlage) zien we dat de verschillen tussen de herkomstgroepen niet verklaard kunnen worden door verschillen in de eigen financiële welvaart of de opleiding. Ook wanneer deze kenmerken gelijk zijn, hebben degenen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië in hun leefwereld 14 procentpunt meer anderen met een lage welvaart. Voor andere herkomstgroepen is het verschil kleiner, maar nog wel aanwezig. Bij de afzonderlijke contexten kijken is het verschil in elk van de contexten aanwezig, maar vooral groot in de familiecontext (tabel 3.2).

Wanneer mensen zonder migratieachtergrond weinig welvaart hebben, is hun familie vaak nog vrij welvarend (47^e percentiel). Voor mensen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië is dit minder het geval (29^e percentiel).

Tabel 3.2 Eenzijdige leefwerelden naar herkomstgroep, Nederlanders 30-59 jaar, 2020
(in procenten en gemiddelde percentielscores)

	leefwereld		gemiddelde welvaart				
	<i>als zelf de laagste welvaart</i>	erg eenzijdig ^a	(erg) eenzijdig ^c	buren	werk	familie	schoolplein
geen migratieachtergrond		12%	37%	34	47	47	41
Arabisch land of Centraal-Azië		42%	74%	28	39	29	31
Anglo- of Germaanstalig land		15%	42%	34	45	45	41
Cariben		31%	64%	29	42	35	34
Midden- of Oost-Europees land		25%	53%	37	38	36	37
Latijns-Amerikaans of mediterraan land		20%	46%	36	42	42	39
Overig Azië of de Pacific		22%	48%	37	39	40	38
Sub-Sahara Afrika		41%	74%	26	37	32	32
totaal		19%	47%	33	44	44	38
<i>als zelf de hoogste welvaart</i>		erg eenzijdig ^b	(erg) eenzijdig ^c	buren	werk	familie	schoolplein
geen migratieachtergrond		14%	50%	68	63	60	57
Arabisch land of Centraal-Azië		8%	25%	60	59	42	48
Anglo- of Germaanstalig land		20%	55%	69	64	60	60
Cariben		11%	39%	65	62	53	55
Midden- of Oost-Europees land		19%	50%	65	63	57	56
Latijns-Amerikaans of mediterraan land		20%	53%	67	64	60	60
Overig Azië of de Pacific		18%	47%	65	62	56	56
Sub-Aahara Afrika		17%	46%	65	61	57	56
totaal		15%	50%	68	63	60	57

a Leefwereld bestaat voor $\geq 75\%$ uit anderen met 40% laagste welvaart.

b Leefwereld bestaat voor $\geq 75\%$ uit anderen met 40% hoogste welvaart.

c Hier zijn de categorieën 'eenzijdig' en 'erg eenzijdig' samengenomen.

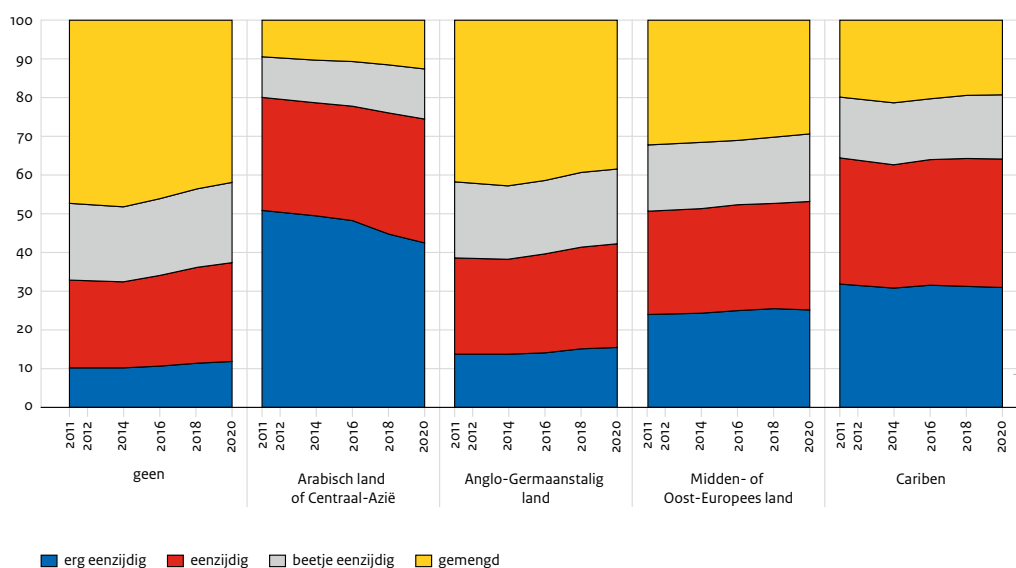
Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Aan de meest welvarende kant van het spectrum zien we kleinere, maar wel opvallende verschillen. Nederlanders zonder migratieachtergrond nemen hier een middenpositie in: de welvaart die zij aantreffen in hun leefwereld komt overeen met het gemiddelde. Onder personen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië óf in de Cariben ligt dit aandeel iets lager: erg welvarenden begeven zich dus in een relatief weinig welvarende leefwereld. Onder de anderen groepen bevinden de meest welvarenden zich echter duidelijk vaker in een eenzijdige leefwereld. Dit zegt iets over de sociale infrastructuur waarin zij zich begeven. Mogelijk bevinden zich onder deze groepen veel expats, die tijdelijk en werkgeoriënteerd in Nederland verblijven en daardoor afgezonderd leven van de bredere samenleving.

Leefwerelden Nederlanders met herkomst in Arabisch land of Centraal-Azië werden minder eenzijdig

De bevinding dat de leefwerelden van de minst welvarende Nederlanders in de afgelopen jaren eenzijdiger werden, blijkt niet voor alle groepen van toepassing (figuur 3.6). De eenzijdigheid nam duidelijk toe bij mensen zonder migratieachtergrond, met een herkomst in een Anglosaksisch of Germaanstalig land of in een Midden- of Oost Europees land. Onder de groep met een Caribische achtergrond is de echter ontwikkeling minimaal. Daarnaast werden de leefwerelden van degenen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië juist duidelijk minder eenzijdig.

Figuur 3.6 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% minst welvarenden, naar herkomstsgroep, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

In hoofdstuk 2 bespraken we al dat het eenzijdiger worden van de leefwereld van mensen met een lage welvaart vooral toe te schrijven is aan ontwikkelingen in de woonomgeving (figuur 2.3). Dit blijkt vooral het geval te zijn in de omgeving van mensen zonder migratieachtergrond en met een achtergrond in een Anglo-Germaanstalig land. Dit is echter helemaal niet het geval in de omgeving van degenen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië (tabel 3.3). In hun leefomgeving, en in mindere mate ook van de groep met een Caribische herkomst, nam zowel op het schoolplein als op het werk de welvaart toe. De familie speelt echter de grootste rol: de gemiddelde welvaart in de familie steeg met een percentielscore 5. Een plausibele verklaring hiervoor is dat door de maatschappelijke stijging binnen deze herkomstsgroep de welvaart binnen families toenam, en daarmee dus ook in de leefomgeving van minder welvarende personen in deze groep.

Tabel 3.3 Ontwikkeling in gemiddelde welvaart onder buren, andere ouders op het schoolplein, op het werk en in de familie onder de 20% minst welvarenden, naar herkomstgroep, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in gemiddelde percentielscores)

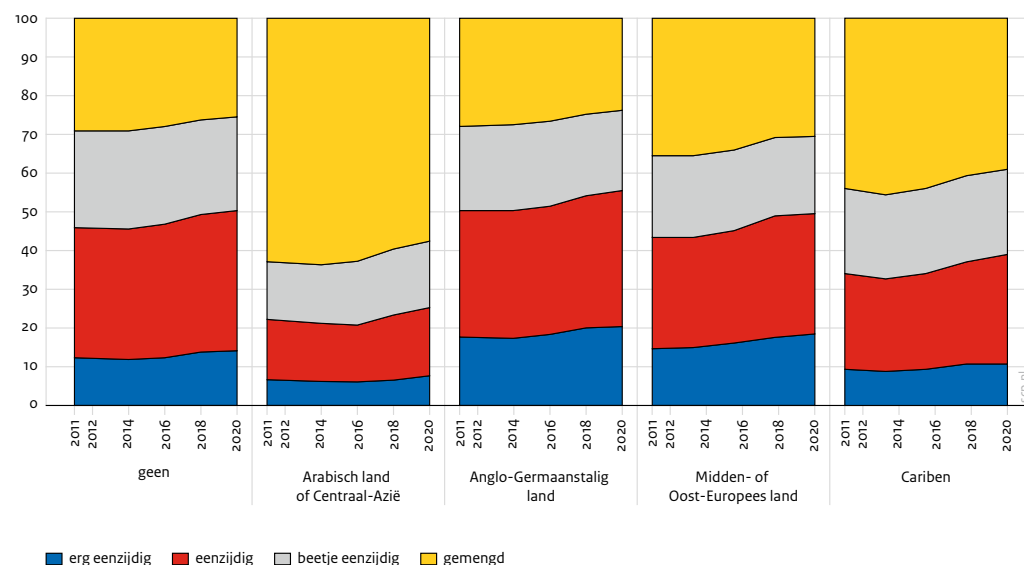
	geen		Arabisch land of Centraal-Azië		Anglo-Germaanstalige landen		Cariben		Midden- en Oost-Europa	
	2011	2020	2011	2020	2011	2020	2011	2020	2011	2020
buren	38	34	28	28	37	34	30	29	36	37
werk	47	47	38	39	45	45	40	42	39	38
familie	47	47	24	29	45	45	34	35	38	36
schoolplein	42	41	28	31	41	41	32	34	37	37

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Leefwerelden van meest welvende Nederlanders onder alle groepen eenzijdiger

Onder de groep met de hoogste welvaart lopen de ontwikkelingen minder sterk uiteen. In elk van de herkomstgroepen werd de leefwereld eenzijdiger (figuur 3.7). Onder de groepen waarbinnen de meest welvarenden de minst eenzijdige leefwerelden hebben, te weten de mensen met een herkomst in een Arabisch land, Centraal-Azië of de Cariben, lijkt dit iets sneller te gaan dan in de andere groepen. Ook binnen de afzonderlijke sociale contexten zien we weinig opvallende verschillen: in elke groep speelde deze ontwikkeling zich af over meerdere contexten (tabel 3.4).

Figuur 3.7 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% meest welvarenden, naar herkomstgroep, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Tabel 3.4 Ontwikkeling in gemiddelde welvaart onder buren, andere ouders op het schoolplein, op het werk en in de familie onder de 20% meest welvarenden, naar herkomstgroep, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in gemiddelde percentielscores)

	geen		Arabisch land of Centraal-Azië		Anglo- Germaanstalige landen		Cariben		Midden- en Oost-Europa	
	2011	2020	2011	2020	2011	2020	2011	2020	2011	2020
buren	68	68	58	60	68	69	63	65	65	65
werk	61	63	56	59	62	64	60	62	61	63
familie	59	60	41	42	59	60	52	53	57	57
schoolplein	55	57	45	48	57	60	52	55	54	56

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

3.3 Tot slot

In hoofdstuk 1 bespraken we hoe gescheiden leefwerelden bijdragen aan kansenongelijkheid en ervaringen van maatschappelijke uitsluiting. In dit hoofdstuk kwam naar voren dat er verschillen zijn tussen de verschillende herkomstgroepen in de mate waarin leefwerelden eenzijdig zijn. De leefwerelden van weinig welvarende Nederlanders met een migratieachtergrond zijn veel eenzijdiger dan die van weinig welvarende Nederlanders zonder een migratieachtergrond. Dit geldt vooral voor mensen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië, in Sub-Sahara Afrika en in mindere mate in de Cariben. Uit dit hoofdstuk blijkt ook dat er een inhaalslag gaande is. Vooral binnen families, maar ook in andere sociale contexten, worden leefwerelden van weinig welvarende personen met een herkomst in een Arabisch land of Centraal-Azië in snel tempo minder eenzijdig.

Daarnaast zagen we in dit hoofdstuk dat de leefwerelden van Nederlanders zonder migratieachtergrond in herkomst nog weinig divers zijn. Voor mensen met een migratieachtergrond brengt maatschappelijke stijging hen vaak in een leefwereld met minder diversiteit naar herkomst. Dit is een mogelijke verklaring voor ervaringen van discriminatie onder deze groep (Dagevos et al. 2022). Doordat de leefwerelden van welvarende Nederlanders met een migratieachtergrond diverser werden, worden zij mogelijk ook inclusiever.

4 De ruimtelijke dimensie van eenzijdige leefwerelden

We kunnen aannemen dat het voor de leefwerelden van mensen veel uitmaakt in welke gemeente zij wonen. Waar bijvoorbeeld veel welvarende mensen wonen, zullen welvarende mensen eerder een leefomgeving hebben waarin welvarende mensen de overhand hebben. Maar waar mensen wonen bepaalt niet alles, want een leefwereld strekt zich meestal ook buiten de gemeente uit. Bovendien komen binnen gemeenten verschillende mensen op verschillende plekken. De sociale infrastructuur – die bijvoorbeeld gevormd wordt door het verenigingsleven, huisvesting, onderwijsinstellingen en de regionale arbeidsmarkt – bepaalt mede wie met wie in aanraking komt. In dit hoofdstuk bekijken we eerst hoe de leefwerelden van de minst welvarende Nederlanders verschillen naar de gemeente waarin zij wonen. Vervolgens gaan we in op de leefwerelden van de meest welvarende Nederlanders.

Om verschillen binnen Nederland in beeld te brengen, maken we gebruik van een typologie van gemeenten (kader 4.1). Deze typologie kwam tot stand op basis van kenmerken van de bevolking, en sluit aan bij de verschillen in schaal en bevolkingsdichtheid (Vermeij et al. 2021).⁶ Omdat een typologie altijd maar een deel van de verschillen in beeld brengt, brengen we de leefwerelden daarna ook voor afzonderlijke gemeenten in kaart.

Kader 4.1 Typologie van gemeenten

- **Kleinschalige gemeenten** omvatten samen de meeste inwoners en de grootste oppervlakte. Naast echte plattelandsgemeenten bevat dit type ook gemeenten met een wat grotere bevolkingsdichtheid. In deze gemeenten wonen veel gezinnen en hebben veel inwoners een praktische opleiding afgerond. Het inkomen is gemiddeld en het eigen vermogen vrij hoog. Weinig inwoners hebben een migratieachtergrond.
- Inwoners van **universiteitssteden** zijn gemiddeld jong, wonen vaak alleen en hebben vaak een migratieachtergrond. Een groot aandeel inwoners heeft weinig financiële welvaart; een eveneens groot aandeel inwoners rondde een theoretische opleiding af.
- **Kleinstedelijke gemeenten**⁷ omvatten zowel gemeenten die een stedelijk woonmilieu bieden in de nabijheid van steden, als steden zonder universiteit. Relatief veel inwoners ronden een praktische opleiding af en zowel het inkomen als het vermogen is laag.
- In **welvarende woongemeenten** zijn de inwoners gemiddeld op hoge leeftijd en bijzonder welvend. Deze gemeenten bevinden zich veelal op plekken met veel groen en in de buurt van steden, zoals de kustregio's van Noord- en Zuid-Holland en 't Gooi.

⁶ Gemeentelijke herindelingen en kleine veranderingen in de onderliggende waarden hebben geresulteerd in kleine wijzigingen ten opzichte van de oorspronkelijke typologie.

⁷ Omdat ook een aantal plattelandsgemeenten in het oosten van Groningen onder dit type vallen, is de eigenlijke benaming voor dit type '(overwegend) kleinstedelijke gemeenten'. Omwille van de leesbaarheid laten we de toevoeging 'overwegend' hier achterwege.

4.1 Leefwerelden van de minst welvarende Nederlanders

Vooral in stedelijke gemeenten is leefwereld vaak eenzijdig

In universiteitssteden is de leefwereld van de minst welvarende inwoners het vaakst eenzijdig (tabel 4.1). Ruim een kwart (28%) van de minst welvarende groep heeft hier een erg eenzijdige leefwereld, voor een ruime meerderheid (58%) is de leefwereld eenzijdig of erg eenzijdig. In de kleinschalige gemeenten en de welvarende woongemeenten zijn de leefwerelden van inwoners met weinig welvaart juist relatief gemengd. Ook wanneer de minst welvarende inwoners tussen de typen gemeenten niet zouden verschillen in kenmerken als de eigen financiële welvaart, opleiding, herkomstgroep en leeftijd, zouden de inwoners van de universiteitssteden meer mensen met een lage welvaart in hun leefwerelden tegenkomen dan de inwoners van de kleinschalige gemeenten (7 procentpunt) en welvarende woongemeenten (9 procentpunt). Inwoners van de kleinstedelijke gemeenten zouden dan overigens nauwelijks van de inwoners van universiteitssteden verschillen (zie tabel B2.5 in de bijlage).

In elk van de sociale contexten zijn verschillen tussen de typen gemeenten zichtbaar en ze zijn het grootst op het schoolplein. Dat de leefwereld van de inwoners van de meest stedelijke gemeenten vaak eenzijdig is, is te begrijpen vanuit het gegeven dat relatief veel bewoners van dit type gemeente over weinig financiële welvaart beschikken (Hoff et al. 2019). Ook speelt mee dat steden meer gesegregeerd zijn dan minder stedelijke gebieden (Van der Laan et al. 2022).

Tabel 4.1 Eenzijdige leefwerelden van minst welvarende personen, naar type gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (in procenten en gemiddelde percentielscores)

	leefwereld		gemiddelde welvaart			
	erg eenzijdig	(erg) eenzijdig ^a	buren	werk	familie	schoolplein
kleinschalige gemeenten	10%	33%	37	48	47	43
universiteitssteden	28%	58%	30	40	41	33
kleinstedelijke gemeenten	21%	51%	31	43	42	35
welvarende woonomgeving	11%	32%	39	49	48	50
totaal	19%	47%	33	44	44	38

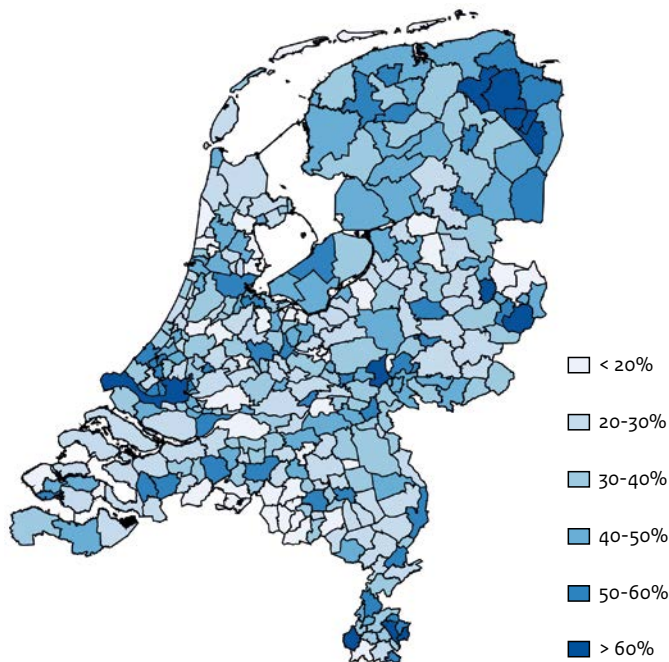
a Hier zijn de categorieën 'eenzijdig' en 'erg eenzijdig' samengenomen.

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Veel eenzijdige leefwerelden aan de randen van het land, weinig in de Biblebelt

Als we de afzonderlijke gemeenten bekijken, blijkt opnieuw dat de leefwereld van weinig welvarende stedelingen relatief vaak eenzijdig is (figuur 4.1). Verder bevinden de gemeenten waar de minst welvarende inwoners het vaakst in een eenzijdige leefwereld leven, zich verspreid over het land. Er zijn echter toch een paar patronen zichtbaar. Zo zien we dat de groep met de minste welvaart in een deel van de gemeenten in het oosten van Groningen vaak een eenzijdige leefwereld heeft (zie Visser et al. 2022). Pekela en Stadskanaal behoren zelfs tot de tien gemeenten waarin de leefwereld van mensen met weinig welvaart het vaakst eenzijdig is (tabel 4.2). Andere clusters van gemeenten waarin de leefwereld van bewoners met de laagste welvaart relatief vaak eenzijdig is, zijn er in de zuidelijke Randstad en in Zuid-Limburg. Ook deze regio's zien we terug in de top 10.

Figuur 4.1 Eenzijdige leefwerelden met weinig welvaart per gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (aandeel 40% minst welvarende Nederlanders in de leefwereld van de 20% minst welvarende Nederlanders in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Tabel 4.2 De tien gemeenten waarin de meeste respectievelijk minste inwoners een leefomgeving hebben met een eenzijdig lage welvaart, 2020 (in procenten)^a

meest eenzijdige leefwerelden <i>aandeel van de 20% minst welvarende inwoners met een (erg) eenzijdige leefwereld</i>		minst eenzijdige leefwerelden <i>aandeel van de 20% minst welvarende inwoners met een (erg) eenzijdige leefwereld</i>	
Heerlen	68	Bergeijk	10
Enschede	66	Renswoude	10
Maastricht	65	Reusel-De Mierden	11
Rotterdam	64	Scherpenzeel	12
Kerkrade	64	Tubbergen	13
Almelo	64	Urk	13
Pekela	63	Veere	13
Groningen	62	Hilvarenbeek	14
Midden-Groningen	62	Bladel	14
Stadskanaal	61	Baarle Nassau	14

a Een gemeente waarin minder dan 50 personen tot de minst welvarende groep behoorde is buiten beschouwing gelaten.

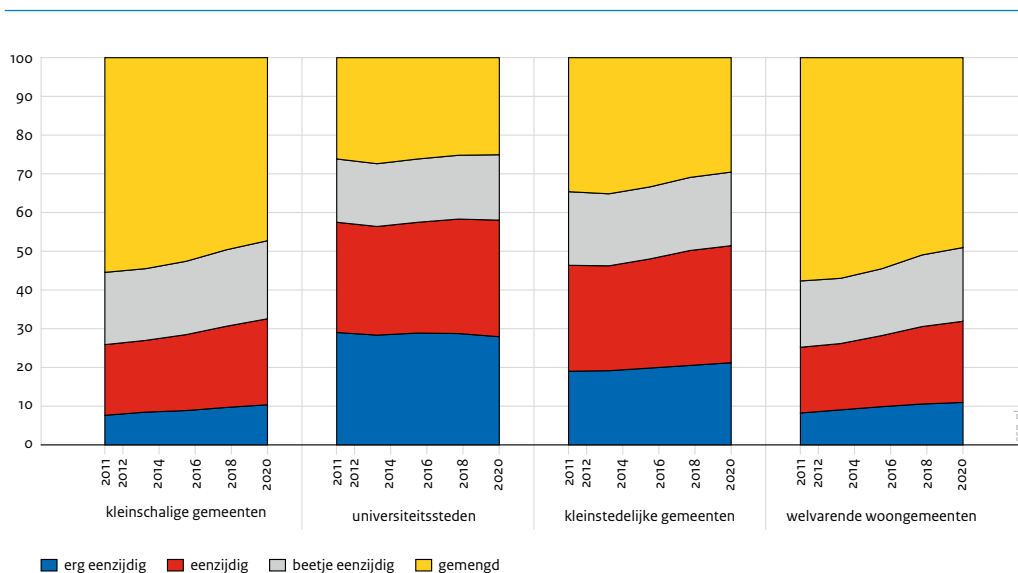
Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Opvallend is dat de leefomgeving van mensen met weinig welvaart juist *niet* vaak eenzijdig is in de Biblebelt. Onder de gemeenten waar leefwerelden het minst eenzijdig zijn, bevinden zich dan ook Renswoude, Scherpenzeel, Urk en Veere (tabel 4.2). Dit zijn elk gemeenten met een grote aanhang voor de SGP (zie De Voogd en Cuperus 2021). Ook in de Kempen in Noord-Brabant hebben opvallend weinig van de minst welvarende inwoners een eenzijdige leefwereld. Dit zijn onder meer de gemeenten Bergeijk, Reusel-De Mierden en Bladel.

In universiteitssteden werden leefwerelden niet eenzijdiger

De ontwikkeling naar meer eenzijdige leefwerelden is duidelijk zichtbaar in elk van de typen gemeenten, met uitzondering van de universiteitssteden (figuur 4.2). In universiteitssteden waren leefwerelden al relatief eenzijdig, maar er is hierin tussen 2011 en 2020 nauwelijks sprake van een ontwikkeling.

Figuur 4.2 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% minst welvarende inwoners naar type gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

In paragraaf 2.4 zagen we dat onder de minst welvarende Nederlanders vooral in de woonomgeving de welvaart afnam. Dit blijkt in elk van de typen gemeenten het geval, maar in de universiteitssteden heel minimaal. Anders dan in de andere typen gemeenten voltrok zich in de universiteitssteden daarbij een lichte toename van welvaart in de werkomgeving, op het schoolplein en in mindere mate in de familie.

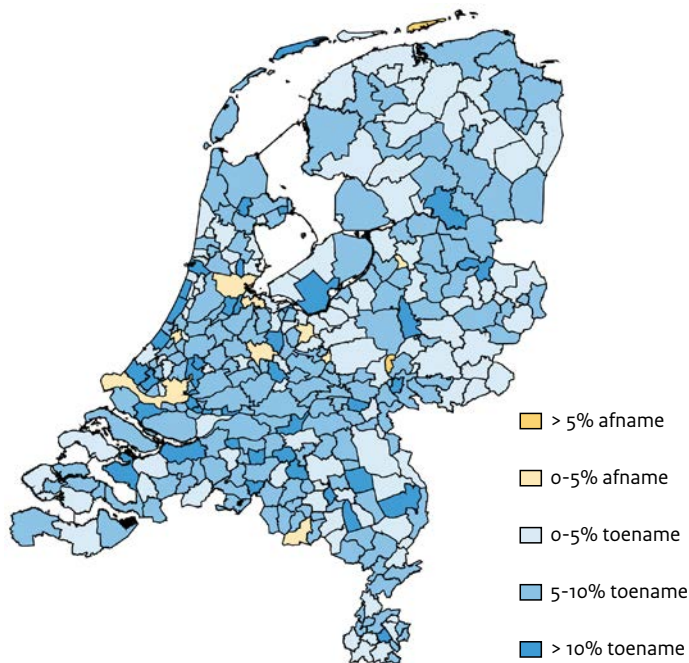
Tabel 4.3 Ontwikkeling in gemiddelde welvaart onder buren, andere ouders op het schoolplein, op het werk en in de familie onder de 20% minst welvarende inwoners naar type gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in gemiddelde percentielscores)

	kleinschalige gemeenten		universiteitssteden		kleinstedelijke gemeenten		welvarende woongemeenten	
	2011	2020	2011	2020	2011	2020	2011	2020
buren	41	37	31	30	34	31	43	39
schoolplein	44	43	30	33	36	35	52	50
werk	49	48	38	40	43	43	50	49
familie	47	47	40	41	42	42	49	48

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Tot slot zien we bij de afzonderlijke gemeenten geen duidelijk regionaal patroon (figuur 4.3). De gemeenten waar de leefwerelden van weinig welvarende inwoners het snelst eenzijdiger werden zijn verspreid over Nederland en het gaat om uiteenlopende typen gemeenten. De toename was aanzienlijk in uiteenlopende gemeenten als Zeewolde, Wassenaar, Westland en Nuenen, Gerwen en Nederwetten.

Figuur 4.3 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% minst welvarende inwoners per gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procentpunten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

4.2 Leefwerelden van de meest welvarende Nederlanders

Vaak eenzijdige leefwereld in welvarende woongemeenten

Niet verrassend is de leefwereld van de meest welvarende Nederlanders vooral vaak eenzijdig in de welvarende woongemeenten (tabel 4.4). Het verschil tussen de typen gemeenten is voor een deel te begrijpen in het licht van de hoge welvaart en de opleiding van de welvarende inwoners in deze gemeenten, maar zeker niet helemaal. Ook van inwoners met gelijke kenmerken (zoals leeftijd, opleiding en huishoudsamenstelling), is de welvaart in de leefomgeving in de welvarende woongemeenten gemiddeld 5 à 7 procentiel hoger dan in de andere typen gemeenten (zie tabel B2.6 in de bijlage).

Tabel 4.4 Eenzijdige leefwerelden van meest welvarende inwoners, naar type gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (in procenten en gemiddelde percentielscores)

	leefwereld		gemiddelde welvaart			
	erg eenzijdig	(erg)eenzijdig ^a	buren	werk	familie	schoolplein
kleinschalige gemeenten	10%	45%	67	63	60	52
universiteitssteden	17%	53%	67	62	61	61
kleinstedelijke gemeenten	12%	45%	67	62	58	54
welvarende woongemeenten	28%	69%	75	66	63	66
totaal	15%	50%	68	63	60	57

a Hier zijn de categorieën 'eenzijdig' en 'erg eenzijdig' samengenomen.

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

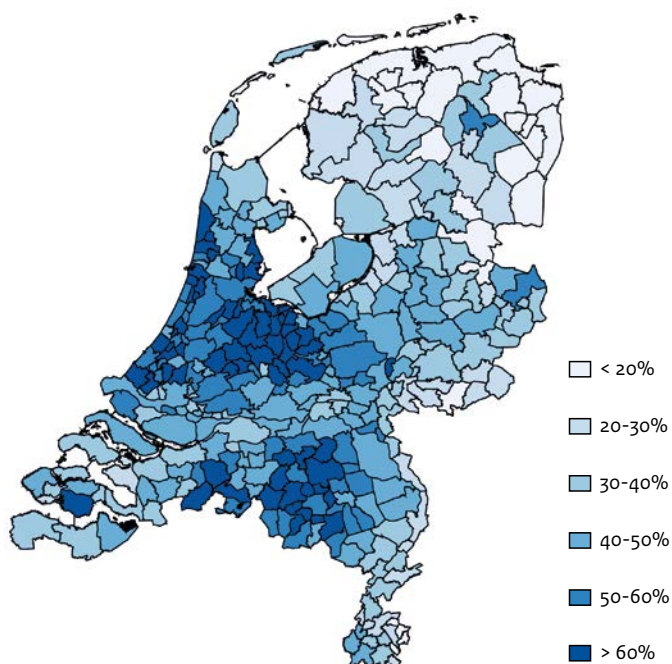
De eenzijdigheid van de leefwerelden van de inwoners van welvarende woongemeenten, komt vooral naar voren in de woonomgeving en op het schoolplein. Ook op het werk en in de familie treffen deze mensen relatief welvarende anderen aan (tabel 4.4). In mindere mate zijn ook de leefwerelden van welvarende inwoners van universiteitssteden eenzijdiger dan elders. In vergelijking met de welvarende inwoners van kleinschalige en kleinstedelijke gemeenten treffen zij iets meer welvarende anderen aan in de familie en op het schoolplein.

Overigens betekent dat het *aandeel* inwoners met een eenzijdige leefwereld veel hoger is in de welvarende woongemeenten niet dat het *aantal* personen met een eenzijdige leefwereld in dit type gemeenten ook groter is. Er wonen namelijk veel minder mensen in een welvarende woongemeente dan in de andere gemeentetypen. Daardoor is maar een kwart van de personen met een hoge welvaart en een eenzijdige leefwereld inwoner van een welvarende woongemeente.

Eenzijdige leefwerelden in en om de Randstad en Eindhoven

De gemeenten waar de welvarende inwoners de meest eenzijdige leefomgeving hebben, tekenen zich duidelijk af in en om de Randstad (figuur 4.4). Het gaat dan niet alleen om steden, maar vooral ook om de gemeenten in 't Gooi en aan de Noord- en Zuid-Hollandse kust. Daarnaast wonen in de regio rond Eindhoven veel welvarende inwoners in een leefomgeving met veel welvarenden. De gemeenten waar de leefwerelden van de rijkste Nederlanders het meest eenzijdig zijn, vallen zonder uitzondering onder de welvarende woongemeenten (tabel 4.5). De leefwereld van welvarende inwoners van Noord-Nederland is juist zelden eenzijdig: de negen gemeenten met de minst eenzijdige leefwereld bevinden zich allemaal in de provincies Groningen en Friesland.

Figuur 4.4 Eenzijdige leefwerelden met veel welvaart per gemeenten, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (aandeel 40% meest welvarende Nederlanders in de leefwereld van de 20% meest welvarende Nederlanders)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Tabel 4.5 De tien gemeenten waarin de meeste respectievelijk minste inwoners een leefomgeving hebben met een eenzijdig hoge welvaart, Nederlanders 30-59 jaar, 2020 (in procenten)

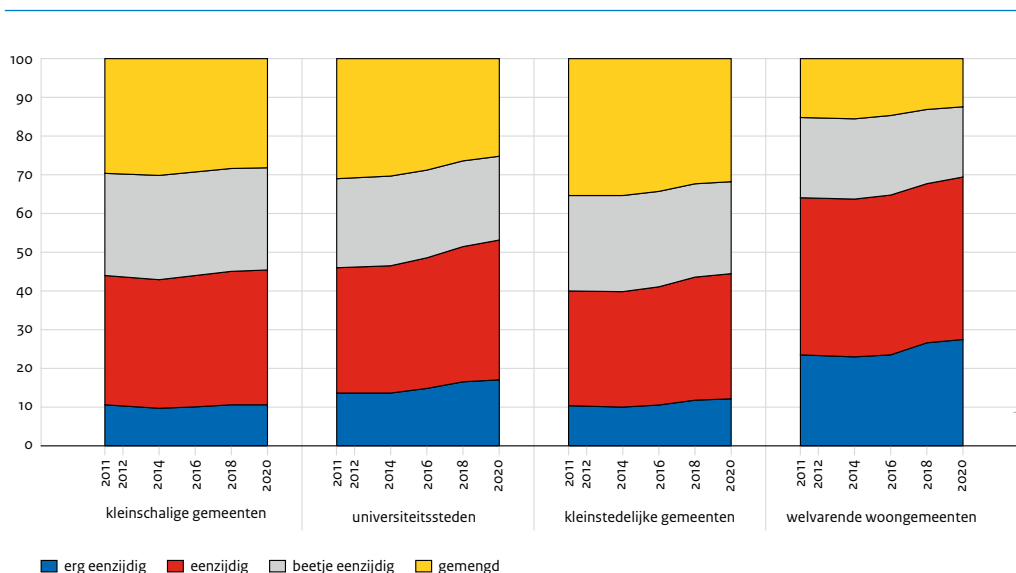
meest eenzijdige leefwerelden aandeel van de 20% meest welvarende inwoners met een (erg) eenzijdige leefwereld		minst eenzijdige leefwerelden aandeel van de 20% meest welvarende inwoners met een (erg) eenzijdige leefwereld	
Bloemendaal	87	Pekela	5
Heemstede	87	Dantumadiel	8
Laren	82	Noardeast-Fryslân	9
Oegstgeest	81	Achtkarspelen	9
Wassenaar	80	Ameland	9
Gooise Meren	80	Westerwolde	12
De Bilt	78	Oldambt	12
Blaricum	78	Waadhoeke	13
Zeist	76	Stadskanaal	13
Rozendaal	76	Kerkrade	14

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

4.3 Leefwerelden werden eenzijdiger waar zij al eenzijdig waren

In de kleinschalige gemeenten was het aandeel welvarende inwoners met een eenzijdige leefwereld al aan de lage kant en nam de eenzijdigheid tussen 2011 en 2020 ook nauwelijks toe (figuur 4.5). De toename van een eenzijdige leefwereld was echter vrij sterk in de welvarende woongemeenten, waar leefwerelden bovendien al eenzijdig waren. In de woonomgeving was de welvaart hier al zeer hoog en nam deze niet sterk toe, maar op het schoolplein, in de werkomgeving en in de familie was die toename iets groter. Ook in universiteitssteden werden leefwerelden eenzijdiger, waarbij de woonomgeving de grootste rol speelt. In kleinstedelijke gemeenten nam de welvaart rond welvarende inwoners eveneens in verschillende contexten toe, zij het in iets mindere mate.

Figuur 4.5 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% meest welvarende inwoners naar type gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procenten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

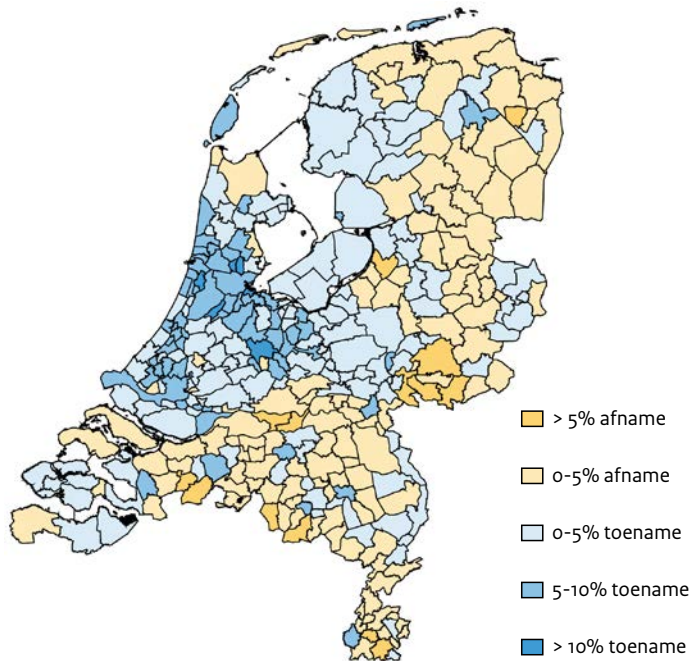
Tabel 4.6 Ontwikkeling in gemiddelde welvaart onder burens, andere ouders op het schoolplein, op het werk en in de familie onder de 20% meest welvarende inwoners naar type gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2011 en 2020 (in gemiddelde percentielscores)

	kleinschalige gemeenten		universiteitssteden		kleinstedelijke gemeenten		welvarende woongemeenten	
	2011	2020	2011	2020	2011	2020	2011	2020
burens	67	67	64	67	66	67	74	75
schoolplein	53	52	56	61	52	54	63	66
werk	62	63	60	62	61	62	64	66
familie	59	60	60	61	57	58	61	63

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

Als we kijken waar de leefwerelden van de meest welvarende Nederlanders het snelst eenzijdiger werden, lijkt de aantrekkingskracht van vooral de noordelijke Randstad hierbij een grote rol te spelen. De leefwerelden van de meest welvarende inwoners werden het snelst eenzijdiger in gemeenten rond Amsterdam, zoals Haarlem, Diemen, Aalsmeer en Landsmeer, en in Utrecht.

Figuur 4.6 Ontwikkeling in eenzijdigheid van de leefwereld onder de 20% meest welvarende inwoners per gemeente, Nederlanders 30-59 jaar, 2011-2020 (in procentpunten)

Bron: CBS (Microdatabestanden); SCP-bewerking

4.4 Tot slot

Dit hoofdstuk illustreerde de relatie tussen sociale klasse en ruimte en liet zien dat deze relatie aan het verschuiven is. Mensen met weinig geld en leefwerelden met weinig sociaal en cultureel kapitaal zien we nog altijd vooral in grote steden, maar dat beeld verschuift geleidelijk. Terwijl universiteitssteden welvarender worden en de leefwereld van arme stedelingen minder eenzijdig wordt, wordt de leefwereld van de weinig welvarenden buiten deze universiteitssteden juist eenzijdiger. Dit geldt niet alleen voor de kleinschalige gemeenten op het platteland, maar ook voor kleinstedelijke gemeenten, waaronder zowel steden zonder universiteit als suburbane gemeenten. Opmerkelijk genoeg worden in de welvarende woongemeenten ook de leefwerelden van de minst welvarende inwoners eenzijdiger, terwijl de relatieve financiële welvaart in deze gemeente juist iets toenam.

Het aandeel mensen met eenzijdige leefwerelden met een hoge welvaart zien we juist groeien in en om de steden. Welvarende woongemeenten waren al 'bolwerken' van hoge welvaart en werden dat tussen 2011 en 2020 nog meer. Universiteitssteden onderscheidden zich hierin nog niet, maar beginnen dat wel steeds meer te doen. Anders dan de eenzijdige leefwerelden van mensen met weinig welvaart, zien we bij de eenzijdige leefwerelden van de meest welvarende Nederlanders duidelijke verschillen tussen de regio rond de Randstad en Eindhoven enerzijds en regio's aan de randen van het land anderzijds. Dat deze verschillen toenemen, duidt op een groeiende kloof tussen Randstad en randland: vooral in de Randstad (en de regio rond Eindhoven) komen welvarende Nederlanders steeds minder mensen tegen met minder welvaart.

Literatuur

- Aedes (2023). *Aedes-benchmark*. Geraadpleegd 8 december 2023 via aedes.nl/aedes-benchmark.
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. New York: Addison-Wesley.
- Arundel, R. en C. Hochstenbach (2020). Divided access and the spatial polarization of housing wealth. In: *Urban Geography*, jg. 41, nr. 4, p. 497-523.
- Atkinson, R. en H.K. Ho (2020). Segregation and the urban rich: enclaves, networks and mobilities. In: S. Musterd (red.), *Handbook of Urban Segregation* (p. 289-305). Londen: Edward Elgar Publishing.
- Bastiaanssen, J. en M. Breedijk (2022) *Toegang voor iedereen. Een analyse van de (on)bereikbaarheid van voorzieningen en banen in Nederland*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Bastiaanssen, J., H. Donkers en K. Martens (2013). Vervoersarmoede. Sociale uitsluiting door gebrek aan vervoersmogelijkheden. In: *Geografie*, jg. 2013, nr. oktober, p. 6-10.
- Bellaart, H. en A. Brock (2022). *Verschillen in leefsituatie tussen groepen naar herkomst*. KIS Wijkenmonitor 2022. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.
- Berg, C. van den en A. Kok (2021). *Regionaal maatschappelijk onbehagen: naar een rechtstatelijk antwoord op perifeer ressentiment*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Berg, M. van der (2023). Het precariaat? Dat ben jij (opinie). In: NRC, 13 april 2023.
- Beugelsdijk, S., J. de Hart en P. Houwelingen (2019). *Denkend aan Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Blokland, T. en G. van Eijk (2010). Do people who like diversity practice diversity in neighbourhood life? Neighbourhood use and the social networks of 'diversity-seekers' in a mixed neighbourhood in the Netherlands. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 36, nr. 2, p. 313-332.
- Blokland, T. en F. Noordhoff (2016). The weakness of weak ties: Social capital to get ahead among the urban poor in Rotterdam and Amsterdam. In: T. Blokland en M. Savage (red.), *Networked urbanism. Social capital in the city* (p. 105-125). Londen: Routledge.
- Boelhouwer, P. (2020). The housing market in The Netherlands as a driver for social inequalities: proposals for reform. In: *International Journal of Housing Policy*, jg. 20, nr. 3, p. 447-456.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2003). Escaping poverty neighbourhoods in the Netherlands. In: *Housing, Theory and Society*, jg. 20, nr. 4, p. 209-222.
- Boterman, W.R. (2019). School segregation in the free school choice context of Dutch cities. In: X. Bonal en C. Bellei (red.), *Understanding school segregation: patterns, causes and consequences of spatial inequalities in education* (p. 155-178). Londen: Bloomsbury.
- Boterman, W.R. en W. van Gent (2023). *Making the middle-class city. The politics of gentrifying Amsterdam*. New York: Palgrave.
- Boterman, W.R. en S. Musterd (2016). Cocooning urban life: Exposure to diversity in neighbourhoods, workplaces and transport. In: *Cities*, jg. 2016, nr. 59, p. 139-147.
- Boterman, W.R., S. Musterd, C. Pacchi en C. Ranci (2019). School segregation in contemporary cities: Socio-spatial dynamics, institutional context and urban outcomes. In: *Urban Studies*, jg. 56, nr. 15, p. 3055-3073.
- Boterman, W.R., S. Musterd en D. Manting (2021). Multiple dimensions of residential segregation. The case of the metropolitan area of Amsterdam. In: *Urban Geography*, jg. 42, nr. 4, p. 481-506.
- Bovens, M. (2012). *Opleiding als scheidslijn. Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken* (oratie). Geraadpleegd 16 oktober 2023 via repub.eur.nl/pub/32803/FSW_oratie_21jun12_Bovens_%2812418%29_final.pdf.
- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (2014). *Gescheiden werelden?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Britt, A., M. Kwakernaak, F. de Meere, L. Reches, I. Schell, N. de Wit, P. Rensen, R. Engbersen, O. de Zwart, M. Voorwinden en L. Kok (2022). *Leren, sturen en verantwoorden in de sociale basis*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Broek, A. van den, R. Bronneman en V. Veldheer (2010). *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Buitelaar, E., A. Weterings, O. Raspe, O. Jonkeren en W.R. Boterman (2016). *Verdeelde triomf. Verkenning van stedelijk-economische ongelijkheid en opties voor beleid*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Burgemeesters en maatschappelijke partners (2021). *Dicht de kloof!* Geraadpleegd 8 december 2023 via www.maatschappelijkealliantie.org/dicht-de-kloof.
- BZK (2022a). *Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid*. Den Haag: Ministerie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- BZK (2022b). *Nationale woon- en bouwagenda*. Den Haag: Ministerie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Çankaya, S. (2020). *Mijn ontelbare identiteiten*. Amsterdam: Uitgeverij De Bezige Bij.
- CBS (2020). *Meeste mensen minstens wekelijks contact met vrienden en burens*. Geraadpleegd 8 december 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/18/meeste-mensen-minstens-wekelijks-contact-met-familie-vrienden-en-buren.
- CBS (2021). *Armoede en sociale uitsluiting 2021*. Geraadpleegd 8 december 2023 via longreads.cbs.nl/armoede-en-sociale-uitsluiting-2021.
- CBS (2022). *Materiële welvaart in Nederland 2022*. Geraadpleegd 8 december 2023 via longreads.cbs.nl/materiele-welvaart-in-nederland-2022.
- CBS (2023a). *Opleidingssegregatie in Nederland gedaald*. Geraadpleegd 8 december 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/15/opleidingssegregatie-in-nederland-gedaald.
- CBS (2023b). *Huizenprijzen stegen sinds 2013 het meest in regio Haarlem en de Zaanstreek*. Geraadpleegd 8 december 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/10/huizenprijzen-stegen-sinds-2013-het-meest-in-regio-haarlem-en-de-zaanstreek.
- CBS (2023c). *Sociale contacten en maatschappelijke participatie*. Geraadpleegd 8 december 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85541NED?dl=915F8.
- CBS (2023d). *1 op de 10 werknemers voelde zich in 2022 gediscrimineerd op werk*. Geraadpleegd 8 december 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/16/1-op-de-10-werknemers-voelde-zich-in-2022-gediscrimineerd-op-werk.
- Cengiz, H. (2022). Ik voel me nergens thuis, maar met etniciteit heeft dat niets te maken. In: *De Correspondent*, 12 augustus 2022. Geraadpleegd 8 december 2023 via decorrespondent.nl/13627/ik-voel-me-nergens-thuis-maar-met-etniciteit-heeft-dat-niets-te-maken.
- Chetty, R., M.O. Jackson, T. Kuchler, J. Stroebel, N. Hendren, R.B. Fluegge, S. Gong, F. Gonzalez, A. Grondin, M. Jacob, D. Johnston, M. Koenen, E. Laguna-Muddenburg, F. Mudekerez, T. Rutter, N. Thor, W. Townsend, R. Zhang, M. Baley, P. Barberá, M. Bhole en N. Wernerfelt (2022). Social capital I: measurement and associations with economic mobility. In: *Nature*, jg. 608, nr. 7921, p. 108-121.
- Comandon, A. en P. Veneri (2021). Residential segregation between income groups in international perspective. In: M. van Ham, T. Tammaru, R. Ubarevičienė en H. Janssen (red.), *Urban socio-economic segregation and income inequality: A global perspective* (p. 27-45). Cham: Springer.
- Commissie-Regulering van Werk (2020). *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ontwerp voor de regulering van werk*. Den Haag: Commissie Regulering van Werk.
- Conen, W. (2020) *Waarde van werk in Nederland* (working paper). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Costa, R. en H.A. de Valk (2018). Ethnic and socioeconomic segregation in Belgium: A multiscale approach using individualised neighbourhoods. In: *European Journal of Population*, jg. 34, nr. 2, p. 225-250.
- Crul, M. (2016). Super-diversity vs. assimilation: how complex diversity in majority-minority cities challenges the assumptions of assimilation. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 42, nr. 1, p. 54-68.
- Crul, M., F. Lelie, E. Keskiner, L. Michon en I. Waldring (2023). How do people without migration background experience and impact today's superdiverse cities? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 49, nr. 8, p. 1937-1956.
- Dagevos, J., M. de Voogd-Hamelink en R. Damen (2022). *Gevestigd, maar niet thuis*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dam, F. van en C. de Groot (2017). *Triomf van de stedelijke voorkeur*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Delmelle, E., I. Nilsson en P. Adu (2021). Poverty suburbanization, job accessibility, and employment outcomes. In: *Social Inclusion*, jg. 9, nr. 2, p. 166-178.
- Dijk, J. van (2020). *The digital divide*. Cambridge: Polity Press.

- Echtelt, P. van, K. Sadiraj, S. Hoff, S. Muns, K. Karpinska, M. Versantvoort en L. Putman (2019). *Eindevaluatie van de Participatiewet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eijk, G. van (2010). Does living in a poor neighbourhood result in network poverty? A study on local networks, locality-based relationships and neighbourhood settings. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, jg. 25, nr. 4, p. 467-480.
- Eijk, G. van (2013). Hostile to hierarchy? Individuality, equality and moral boundaries in Dutch class talk. In: *Sociology*, jg. 47, nr. 3, p. 526-541.
- Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) scheidingslijn. In: Interdepartementale Kenniskamer (red.), *De sociale klasse voorbij. Over nieuwe scheidingslijnen in de samenleving* (p.35-84). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties/Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap/Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/Sociaal en Cultureel Planbureau/Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Elffers, L. (2022). *Onderwijs maakt het verschil: kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen, G. (2021). Parallele werelden. COVID-19 als contrastvloeistof – over oude en nieuwe ongelijkheden. In: C. Prins en I. Sluiter (red.), *COVID-19. Expertvisies op de gevolgen voor samenleving en beleid* (p.53-59). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.
- Faber, D., S. van der Laan en N. Bilo (2023). Nemen werkgevers mensen met een arbeidsbeperking in dienst?. In: P. van Echtelt, L. Putnam en M. de Voogd-Hamelink (red.), *Arbeidsmarkt in kaart. Werkgevers: Editie 4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Florida, R. (2017). *The new urban crisis: How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class-and what we can do about it*. New York: Basic Books.
- Friedman, S. en D. Laurison (2019). *The class ceiling: Why it pays to be privileged*. Bristol: Policy Press.
- Galster, G. en P. Sharkey (2017). Spatial foundations of inequality: A conceptual model and empirical overview. In: *The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, jg. 3, nr. 2, p. 1-33.
- Geurkink, B. en E. Miltenburg (2023). *Somber over de samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Godechot, O., P. Apascaritei, I. Boza, L. Henriksen, A.S. Hermansen, F. Hou, N. Kodama, A. Křížková, J. Jung, M. Elvira, S.M. Melzer, E. Mun, H. Sabanci, M. Thaning, N. Bandelj, A. Baudour, D. Avent-Holt, A. Kanjuo-Mrčela, Z. Lippényi, A. Penner, T. Petersen, A. Poje, W. Rainey, M. Safi, M. Soener en D. Tomaskovic-Devey (2020). *The great separation: Top earner segregation at work in high-income countries* (MaxPo discussion paper 20/3). Geraadpleegd 19 januari 2024 via www.econstor.eu/bitstream/10419/222458/1/1713941481.pdf.
- Goedhart, N.S., D. Dedding, M.J. Rodriguez en P. Spruijt (2022). "Ik ben maar een mbo'er." *Het mentaal welbevinden van mbo-studenten tijdens de coronacrisis*. Bilthoven/Amsterdam: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu/Amsterdam Universitair Medisch Centrum.
- Gutiérrez, G., J. Jerrim en R. Torres (2020). School segregation across the world: has any progress been made in reducing the separation of the rich from the poor? In: *The Journal of Economic Inequality*, jg. 18, nr. 2, p. 157-179.
- Haandrikman, K., R. Costa, B. Malmberg, A.F. Rogne en B. Sleutjes (2021). Socio-economic segregation in European cities. A comparative study of Brussels, Copenhagen, Amsterdam, Oslo and Stockholm. In: *Urban Geography*, jg. 44, nr. 1, p. 1-36.
- Ham, M. van en T. Tammaru (2016). New perspectives on ethnic segregation over time and space. A domains approach. In: *Urban Geography*, jg. 37, nr. 7, p. 953-962.
- Ham, M. van, M. Uesugi, T. Tammaru, D. Manley en H. Janssen (2020). Changing occupational structures and residential segregation in New York, London and Tokyo. In: *Nature Human Behaviour*, jg. 4, nr. 11, p. 1124-1134.
- Helsper, E. (2021). *The digital disconnect: The social causes and consequences of digital inequalities*. Londen: Sage.
- Hendrich, T.R. Euwals en S. Thewissen (2023). *Brede welvaart bij integrale gebiedsontwikkeling. Vijf lessen*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Heringa, A., G. Bolt en M. Dijkstra (2018). Path-dependency in segregation and social networks in the Netherlands. In: *Social & Cultural Geography*, jg. 19, nr. 5, p. 668-690.

- Herweijer, L., R. Maslowski en J. Rözer (2021). Ongelijke kansen in het onderwijs. In: L. van Noije, D. Verbeek-Oudijk en J. de Haan (red.), *Kwesties voor het kiezen 2021. Analyse van vijf urgente maatschappelijke vraagstukken voor de komende kabinetsperiode* (p. 20-76). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hochstenbach, C. en S. Musterd (2018). Gentrification and the suburbanization of poverty: Changing urban geographies through boom and bust periods. In: *Urban Geography*, jg. 39, nr. 1, p. 26-53.
- Hochstenbach, C. en S. Musterd (2021). A regional geography of gentrification, displacement, and the suburbanisation of poverty: Towards an extended research agenda. In: *Area*, jg. 53, nr. 3, p. 481-491.
- Hoekstra, M.S., C. Hochstenbach, M.A. Bontje en S. Musterd (2020). Shrinkage and housing inequality: Policy responses to population decline and class change. In: *Journal of Urban Affairs*, jg. 42, nr. 3, p. 333-350.
- Hoff, S., B. van Hulst, J.-M. Wildeboer Schut en B. Goderis (2019). *Armoede in kaart*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoff, S., C. Vrooman, J. Iedema, J. Boelhouwer en J. Kullberg (2021). *Vershil in Nederland 2014-2020. Zes sociale klassen en hun visies op samenleving en politiek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hofstra, B., R. Corten, F. van Tubergen en N.B. Ellison (2017). Sources of segregation in social networks: A novel approach using Facebook. In: *American Sociological Review*, jg. 82, nr. 3, p. 625-656.
- Huijnk, W. (2020). *Werk in ontwikkeling? Veranderingen sinds begin deze eeuw in de arbeidsmarktpositie van personen met een niet-westerse migratieachtergrond*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Inspectie van het Onderwijs (2018). *De Staat van het Onderwijs 2018. Onderwijsverslag over 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2023). *De Staat van het Onderwijs 2023*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Jansen, J. en R. Engbersen (2022). *Wij in de wijk 4. Werken aan sociale samenhang in buurten en wijken*. Utrecht: Movisie.
- Jargowsky, P. (2020). Racial and economic segregation in the US: Overlapping and reinforcing dimensions. In: S. Musterd (red.), *Handbook of Urban Segregation* (p. 151-168). Londen: Edward Elgar Publishing.
- Jennissen, R., M. Bovens en G. Engbersen (2021). *Clusteren op basis van cultuur: etno-linguïstische indelingen van herkomstlanden als alternatieven voor westers/niet-westers in integratieonderzoek*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Jongers, T. 'S. (2023). Ontsluit het organisatiekapitaal van 'spreidstandburgers'. In: *Sociale Vraagstukken*, 8 maart 2023. Geraadpleegd 19 januari 2024 via www.socialevraagstukken.nl/ontsluit-het-organisatiekapitaal-van-spreidstandburgers.
- Kalmijn, M. en H. Flap (2001). Assortative meeting and mating: Unintended consequences of organized settings for partner choices. In: *Social Forces*, jg. 79, nr. 4, p. 1289-1312.
- Kooiman, N. en M. Das (2022). Understanding Couple Migration towards Core and Peripheral Regions: The Role of Men's and Women's Education. In: *Comparative Population Studies*, jg. 47, p. 287-320.
- Kooiman, N., J. Latten en M. Bontje (2018). Human capital migration: A longitudinal perspective. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, jg. 109, nr. 5, p. 644-660.
- Kraus, M.W., J.W. Park en J.J. Tan (2017). Signs of social class: The experience of economic inequality in everyday life. In: *Perspectives on Psychological Science*, jg. 12, nr. 3, p. 422-435.
- Kullberg, J., R. Mouktadibillah en J. de Vries (2021). *Opgroeien in een kwetsbare wijk. Over buurteffecten en ervaringen van jongens en jonge mannen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuppens, T., R. Spears, A.S. Manstead, B. Spruyt en M.J. Easterbrook (2018). Educationism and the irony of meritocracy: Negative attitudes of higher educated people towards the less educated. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, jg. 2012, nr. 76, p. 429-447.
- Laan, J. van der, E. de Jonge, M. Das., S. te Riele en T. Emery (2022). A whole population network and its application for the social sciences. In: *European Sociological Review*, jg. 39, nr. 1, p. 145-160.
- Lange, S. de, W. van der Brug en E. Hartevelde (2023). Regional resentment in the Netherlands: A rural or peripheral phenomenon? In: *Regional Studies*, jg. 57, nr. 3, p. 403-415.
- Leidemeijer, K. en J. Mandemakers (2022). *Leefbaarheid in Nederland 2020*. Amsterdam: Atlas Research.
- Leidemeijer, K. en J. Frissen (2023). *Veerkracht in het corporatiebezit. Update 2020/21*. Amsterdam: Atlas Research en In.Fact.Research.
- Lubbers, M.J., H.V. García, P.E. Castaño, J.L. Molina, A. Casellas en J.G. Rebollo (2020a). Relationships stretched thin: Social support mobilization in poverty. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, jg. 689, nr. 1, p. 65-88.

- Lubbers, M.J., M.L. Small en H.V. García (2020b). Do networks help people to manage poverty? Perspectives from the field. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, jg. 689, nr. 1, p. 7-25.
- Malmberg, B., E. Andersson, en J. Östh (2013). Segregation and urban unrest in Sweden. In: *Urban Geography*, jg. 34, nr. 7, p. 1031-1046.
- Manstead, A.S. (2018). The psychology of social class: How socioeconomic status impacts thought, feelings, and behaviour. In: *British Journal of Social Psychology*, jg. 57, nr. 2, p. 267-291.
- Mare, R.D. (2016). Educational homogamy in two gilded ages. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, jg. 2016, nr. 663, nr. 1, p. 117-139.
- Maslowski, R. (2019). *Grenzen aan een leven lang leren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin en J.M. Cook (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 27, nr. 1, p. 415-444.
- Meurs, T. van, J. Oude Groeniger, W. de Koster en J. van der Waal (2022). An incongruous intervention: Exploring the role of anti institutionalism in less educated individual's limited uptake of nutrition information. In: *Sociology of Health & Illness*, jg. 44, nr. 2, p. 432-450.
- Meyer, R. (2021). *De onmisbaren. Ode aan mijn sociale klasse*. Amsterdam: Prometheus.
- Mijs, J.J. (2022). Stuck in a feedback loop: Why more inequality leads to lower levels of concern. In: S. Schiffrés en S. Knowles (red.), *The Media and Inequality* (p. 226-237). Londen: Routledge.
- Mijs, J.J. en E.L. Roe (2021). Is America coming apart? Socioeconomic segregation in neighborhoods, schools, workplaces, and social networks, 1970-2020. In: *Sociology Compass*, jg. 15, nr. 6, art. e12884.
- Miltenburg, E., B. Geurkink, S. Tunderman, D. Beekers en J. Den Ridder (2022). *Burgerperspectieven 2022*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Murray, C. (2012). *Coming apart: The state of white America, 1960-2010*. New York: Crown Forum.
- Musterd, S. en W. van Gent (2016). Changing welfare context and income segregation in Amsterdam and its metropolitan area. In: T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham en S. Musterd (red.), *Socio-economic segregation in European capital cities. East meets West* (p. 55-79). Londen: Routledge.
- Noord, J. van, B. Spruyt, T. Kuppens en R. Spears (2021). In the shadow of the schooled society: Feelings of misrecognition and the education ladder. In: *Social Problems*, jg. 70, nr. 3, p. 831-848.
- Noordzij, K., W. de Koster en J. van der Waal (2021). "They don't know what it's like to be at the bottom": Exploring the role of perceived cultural distance in less educated citizens' discontent with politicians. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 72, nr. 3, p. 566-579.
- OESO (2019). *Balancing school choice and equity. An international perspective based on PISA*. Parijs: OECD Publishing. Geraadpleegd 19 januari 2024 via www.oecd.org/publications/balancing-school-choice-and-equity-2592c974-en.htm.
- Oevering, F. en O. Raspe (2020). Regionaal-economische verschillen fors toegenomen. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 105, nr. 4790, p. 456-459.
- Onderwijsraad (2019). *Doorgesloten differentiatie in het onderwijsstelsel. De stand van educatief Nederland 2019* (advies). Den Haag: Onderwijsraad.
- Otero, G., B. Volker, J. Rözer en G. Mollenhorst (2022). The lives of others: Class divisions, network segregation, and attachment to society in Chile. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 73, nr. 4, p. 754-785.
- Permentier, M., M. van Ham en G. Bolt (2009). Neighbourhood reputation and the intention to leave the neighbourhood. In: *Environment and Planning A: Economy and Space*, jg. 41, nr. 9, p. 2162-2180.
- Pettigrew, T.F., L.R. Tropp, U. Wagner en O. Christ (2011). Recent advances in intergroup contact theory. In: *International Journal of Intercultural Relations*, jg. 35, nr. 3, p. 271-280.
- Putnam, R.D. (2016). *Our kids: The American dream in crisis*. New York: Simon and Schuster.
- Quillian, L. en J.J. Lee (2023). Trends in racial and ethnic discrimination in hiring in six Western countries. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, jg. 120, nr. 6, art. e2212875120.
- Reardon, S.F. en K. Bischoff (2011). Income inequality and income segregation. In: *American Journal of Sociology*, jg. 116, nr. 4, p. 1092-1153.
- Remkes, J.W., C.C. van Baalen, E.E. Janse de Jonge, J. Kohnstamm, R.A. Koole, E.F. Lagerwerf-Vergunst, T.W.G. van der Meer en A.C. Quik-Schuijt (2018). *Lage drempels, hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans. Eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*. Amsterdam: Boom.
- Ridder, J. den, E. Miltenburg, E. Steenvoorden, T. van der Meer en P. Dekker (2020). *Burgerperspectieven 2020*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Ridder, J. den, L. Vermeij, R. Maslowski en L. van 't Hul (2021). *Burgerperspectieven 2021*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rli/ROB/RVS (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag: Raad voor de leefomgeving en infrastructuur/Raad voor het Openbaar Bestuur/Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Roeters, A., P. van Echtelt, C. Vrooman, J.D. Vlasblom en M. Olsthoorn (2021). *De veranderende wereld van werk. Een verkenning van de kwaliteit van werk in de toekomst* (slotbeschouwing). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Roos, S.A. de, F. Bucx en E. van den Bergh (2021). *Sociale netwerken van ouders. Steun bij de opvoeding en andere ouderschapstaken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- RVS (2021). *Ruimte maken voor ontmoeting. De buurt als sociale leefomgeving*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Steenbekkers, A., R. Fransman, Y. de Kluizenaar en P. Flore (2021). *Woningverduurzaming: willen en kunnen betekend nog niet doen. Drijfveren en ervaren barrières bij woningeigenaren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tammaru, T., S. Marcin Czak, R. Aunap, M. van Ham en H. Janssen (2020). Relationship between income inequality and residential segregation of socioeconomic groups. In: *Regional Studies*, jg. 54, nr. 4, p. 450-461.
- Tammaru, T., D. Knapp, S. Silm, M. van Ham en F. Witlox (2021). Spatial underpinnings of social inequalities: A vicious circles of segregation approach. In: *Social Inclusion*, jg. 9, nr. 2, p. 65-76.
- Thijssen, L.D.J. (2023). Hoe denken werkgevers over diversiteit, inclusie en discriminatie? In: P van Echtelt, L. Putnam en M. de Voogd-Hamelink (red.), *Arbeidsmarkt in kaart. Werkgevers: Editie 4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (2019/2020). *Wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs*. Memorie van toelichting van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 28 november 2019. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 35352, nr. 3.
- TK (2022/2023). *Kabinetsreactie op het adviesrapport 'Elke regio telt!'* Kamerbrief van Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 12 juli 2023. Tweede Kamer, vergaderjaar 2022/2023, 412500.
- Tomaskovic-Devey, D., A. Rainey, D. Avent-Holt, N. Bandelj, I. Boza, D. Cort, O. Godechot, G. Hällsten, L.F. Henriksen, A.S. Hermansen, F. Hou, J. Jung, A. Kanjuo-Mrcela, J. King, N. Kodama, T. Kristal, A. Kriszková, Z. Lippényi, S. M. Melzer, E. Mun, A. Penner, T. Petersen, A. Poje, M. Safi, M. Thaning en Z. Tufail (2020). Rising between-workplace inequalities in high-income countries. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, jg. 117, nr. 17, p. 9277-9283.
- Tubergen, F. van en B. Volker (2015). Inequality in access to social capital in the Netherlands. In: *Sociology*, jg. 49, nr. 3, p. 521-538.
- Urry, J. (2012). Social networks, mobile lives and social inequalities. In: *Journal of Transport Geography*, jg. 2020, nr. 21, p. 24-30.
- Uslaner, E.M. (2012). Trust, diversity, and segregation in the United States and the United Kingdom. In: *Comparative Sociology*, jg. 10, nr. 2, p. 221-247.
- Uyterlinde, M., A. Brock, S. de Vries en J. Verloove (2023). 'Kenniss is het niet, maar we komen elkaar hier wel tegen.' *Publieke familiariteit in superdiverse wijken*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.
- Velden, J. van der, M. Uyterlinde en I. Bronsvoort (2018). *Sturen op gemengde wijken*. Den Haag: Platform31.
- Vermeij, L. en W. Hamelink (2021). *Lang niet toegankelijk. Ervaringen van Nederlanders met een lichamelijke beperking als spiegel van de samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L. en F. Vonk (2023). Samenleven in verscheidenheid. In: D. Verbeek-Oudijk, S. Hardus, A. van den Broek en M. Reijnders (red.), *Sociale en Culturele Ontwikkelingen. Stand van Nederland 2023* (p. 29-49). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L., J. Iedema, J. Boelhouwer, I. Ooms en J. Kullberg (2021). *Vier typen gemeenten. Een instrument om de belangrijkste verschillen tussen gemeenten in beeld te brengen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Visser, S.S., A. Edzes, E. Merx en S. van Lanen (2022). "It All Starts with Family": Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands. In: *Journal of Poverty*, jg. 26, nr. 6, p. 520-548.

- Visser, V., W. de Koster en J. van der Waal (2021). Understanding less-educated citizens' (non-) participation in citizens' initiatives: Feelings of entitlement and a taste for politics. In: *Current Sociology*, jg. 71, nr. 5, p. 924-942.
- Vogels, R., M. Turkenburg en L. Herweijer (2021). *Samen of gescheiden naar school. De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Volker, B., I. Andriessen en H. Posthumus (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer. (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 217-233). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Voogd, J. de en R. Cuperus (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., J. Boelhouwer, J. Iedema en A. van der Torre (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Vershil in Nederland 2023*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Waal, J. van der (2022). Over leven met een lage status (oratie). In: *Tijdschrift Sociologie*, jg. 3, nr. november, p. 434-454.
- Walks, R.A. en L.S. Bourne (2006). Ghettos in Canada's cities? Racial segregation, ethnic enclaves and poverty concentration in Canadian urban areas. In: *The Canadian Geographer*, jg. 50, nr. 3, p. 273-297.
- Wang, D. en F. Li (2016). Daily activity space and exposure: A comparative study of Hong Kong's public and private housing residents' segregation in daily life. In: *Cities*, jg. 2016, nr. 59, p. 148-155.
- Wang, Q., N.E. Phillips, M. L. Small en R. J. Sampson (2018). Urban mobility and neighborhood isolation in America's 50 largest cities. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, jg. 115, nr. 30, p. 7735-7740.
- Windsteiger, L. (2022). The redistributive consequences of segregation and misperceptions. In: *European Economic Review*, jg. 2022, nr. 144, art. 104073.
- WRR (2020). *Samenleven in verscheidenheid. Beleid voor de migratiesamenleving*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Zee, K. van der en J.P. van Oudenhoven (2022). Towards a dynamic approach to acculturation. In: *International Journal of Intercultural Relations*, jg. 22, nr. 88, p. 119-124.
- Zwier, D. en S. Geven (2023). Knowing me, knowing you: Socio-economic status and (segregation in) peer and parental networks in primary school. In: *Social Networks*, jg. 74, nr. juli, p. 127-138.
- Zwiers, M., M. van Ham en D. Manley (2018). Trajectories of ethnic neighbourhood change: Spatial patterns of increasing ethnic diversity. In: *Population, Space and Place*, jg. 24, nr. 2, art. e2094.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

50 jaar spiegel
van de
samenleving